

Prioriteringsmøder, Odense Universitet, 17. febr. og 16. marts 1989

Jernalderen og vikingetiden

Det Arkæologiske Nævn

INDHOLD

Steen Hvass og Hans Jørgen Madsen	Sammenfatning af de to prioriterings- møder vedr. jernalder og vikingetid, afholdt i Odense den 17. februar og 16. marts 1988
Jens-Henrik Bech	Problemstillingen vedr. thylandske byhøje
Stig Jensen	Problemstillinger vedr. gestbebyggelser, især med udgangspunkt i de sene vikin- getidsbebyggelser ved Vilslev og Hviding
Margrethe Watt	Problemer omkring jernalderbebyggelsen på Bornholm med baggrund i Grødby og Sorte Muld
Steen Hvass	Priritering af udgravninger vedr. be- byggelsen gennem jernalder og vikingetid
Jens Nielsen	Jernalderens grave set fra Sejlflod
Jørgen Skaarup	Jernalderens grave set fra Langeland. Forskningshistorie
Olfert Voss	Jernudvindingspladser
Mogens Schou Jørgensen	Veje og Broer

Sammenfatning af de to prioriteringsmøder vedr. jernalder og vikingetid, Odense den 17. februar og 16. marts 1988

Af Steen Hvass og H.J. Madsen

I de to møder deltog henholdsvis 55 og 52 kolleger, der forud for eller under mødet fik et skriftligt oplæg fra de udvalgte foredragsholdere. Gennem foredragene blev de arkæologiske muligheder og problemer belyst, hvad angår en række af jernalderens og vikingetidens anlægstyper. Ud over de her publicerede bidrag bragte Erik Jørgensen på mødet den 16. marts 1988 et indlæg om jernalderens brandgrave. I forbindelse med foredragene udspandt der sig en god diskussion om metoder og perspektiver for de forskellige undersøgelser.

Fælles for møderne og holdningen i Det Arkæologiske Nævn ligger nogle synspunkter, som vi her vil fremhæve. Det er således vigtigt, at vi holder os for øje, at udgravningerne foretages for at skaffe ny viden, og derfor må der altid arbejdes for at belyse helheder og sammenhænge. I forbindelse med de forskellige anlægstyper må man således altid søge at få klarhed over datering og udstrækning for det givne objekt. Arbejder man inden for afgrænsede områder som f.eks. vej- og lednings-tracéer, er Det Arkæologiske Nævn helt opmærksom på, at der kan være praktiske problemer med at skaffe det nødvendige overblik, bl.a. på grund af de gældende love og bestemmelser.

Prøvegravningerne er et overordentlig vigtigt led i prioriteringen. Her må man tilstræbe, at undersøgelserne udføres så fyldestgørende, at man bliver i stand til at vurdere lokalitetens videnskabelige perspektiver. En overfladerekognoscering vil almindeligvis ikke kunne belyse dette i tilstrækkeligt omfang.

Ved prioriteringen på landsplan er det også nødvendigt at tage hensyn til anlægstypernes forskelligartede geografiske udbredelse. For at fremme undersøgelsen af de væsentlige anlæg må man meget anbefale, at der på lokalt plan, f.eks. inden for det enkelte amt, udarbejdes oversigter over de forskellige perioders eksisterende fundmateriale, og på dette grundlag gøre sig overvejelser over mangler og muligheder i materialet.

Inden for dansk arkæologi er der stadig en række alvorlige mangler, hvoraf vi i denne sammenhæng specielt vil fremhæve to. For det første må vi stadig konstatere vanskelighederne med at få udført naturvidenskabelige undersøgelser. Der mangler ganske enkelt penge, folk og institutioner; og Det Arkæologi-

ske Nævn kan blot generelt pege på muligheden af, at der i ganske særlige tilfælde bevilges midler hertil over § 26.

For det andet viser det sig stadig som et stort problem at få bearbejdet og publiceret de væsentligste undersøgelser. Med henblik på en optimal udnyttelse af de eksisterende midler må man vurdere den enkelte udgravnings videnskabelige muligheder, og i denne sammenhæng er det væsentligt, at man også har gjort sig overvejelser om den videre fundbearbejdning. En tilstrækkelig publicering er det bedste grundlag for en fornuftig prioritering.

Barroel vol. 17

oplyste

1988

-1988

1988

-1988

-1988

-1988

1988

1988

Problemstillingen vedrørende thylandske byhøje

Af Jens-Henrik Bech

Boplads fra ældre jernalder med tykke kulturlag er et karakteristisk træk i Nordvestjyllands oldtidsbebyggelse. Især er disse pladser velkendte fra Thy, hvor betegnelsen "byhøj" for første gang blev taget i anvendelse i forbindelse med Nationalmuseets udgravning af den store boplads ved Vestervig Kirke først i 1960'erne.

I årenes løb er der i Sydthy foretaget omfattende bopladsudgravninger, ja, næppe noget andet område i landet har en længere tradition herfor end netop Sydthy.

Det hele startede i 1922 ved Ginderup, hvor der for første gang i Nordeuropa blev afdækket en virkelig velbevaret brandtomt fra ældre jernalder. Med de følgende års udgravninger på denne plads, suppleret med mindre undersøgelser ved Mariesminde og de store udgravninger i 1960'erne ved Vestervig og Hurup, har Nationalmuseet i årenes løb investeret endog særdeles omfattende ressourcer i udgravningen af jernalderboplads i området. Sidenhen har Forhistorisk Museum foretaget undersøgelser på en byhøj ved Tåbel, og museet for Thy og Vester Hanherred har udgravet en del af en større byhøj ved Heltborg kun få kilometer fra Hurup-byhøjen.

På baggrund af en så omfattende udgravningsaktivitet rettet imod en bestemt anlægstype i en bestemt del af landet er det oplagt i en prioriteringssammenhæng at gøre status og se på, hvad der er opnået, og hvad problemstillingen er i dag.

Trukket hårdt op er der et misforhold mellem de store beløb, der i tidens løb er brugt i forbindelse med byhøjsudgravningerne, og de resultater, der er fremlagt på tryk¹. Hvad der er publiceret er fortrinsvis korte, foreløbige redegørelser - dette gælder desværre ikke mindst byhøjene ved Vestervig og Hurup. At det forholder sig sådan hænger sammen med udgravningsobjekternes komplicerede karakter - tykke kulturlag med talrige huse og anlæg i mange niveauer. Det kræver tid og penge at bearbejde og publicere et sådant materiale - og det er derfor endnu kun i ringe udstrækning blevet gjort. Stort anlagte byhøjsgravninger vil med stor sandsynlighed også fremover løbe ind i de samme problemer som tidligere. I vurderingen af byhøjenes videnskabelige potentiale bør man nødvendigvis have dette forhold for øje.

Hvad der er opnået indtil nu ved udgravningen af de store thylandske jernalderboplads er først og fremmest vigtige oplysninger om enkelte huses konstruktion og indretning. Inden for dansk jernalderforskning har især Hans Kjærs og Gudmund

Hatts fremlæggelser af de bedste af husene fra Ginderup haft stor betydning.

Ingen af byhøjene er totalt udgravede, og der kan i dag være god grund til at stille spørgsmålstegn ved, om en fuldstændig udgravning af en byhøj stadig bør prioriteres så højt, som Aino Kann Rasmussen - en af udgraverne af Hurup-byhøjen - gjorde det for 20 år siden². I betragtning af, hvad der er fremført ovenfor, og at en undersøgelse af en plads med op til 2 meter tykke kulturlag i dag vil koste flere millioner, er svaret næsten givet på forhånd.

På baggrund af erfaringerne fra Heltborg-udgravningen vil jeg endvidere hævde, at det er noget nær en umulighed at få grundplanen frem over en hel byhøjs-landsby, og det vil, hvis det endelig lod sig gøre, være så dyrt, at udbyttet ikke stod mål med udgifterne. Dette hænger først og fremmest sammen med, at det sædvanligvis er forbundet med store stratigrafiske problemer at fastlægge samtidigheden mellem husene, når der er tale om mere end et par faser på pladsen. Og dette er som regel tilfældet ved byhøjene, hvor stratigrafiske sekvenser med op til syv huse på samme sted er iagttaget flere gange. Kun når brolægninger eller mindre vejforløb forbinder husene, kan man være sikker på i det mindste en delvis samtidighed. Men som regel forbinder brolægninger kun enkelte huse inden for en gårdsenhed og kan derfor ikke anvendes til at knytte flere samtidige gårde i en landsby sammen. Brolægningerne og stierne mellem husene ved Vestervig er i denne sammenhæng lidt atypiske, idet de forbinder flere huse end normalt.

I de sidste 20 års bopladsforskning er der endvidere sket afgørende ting på landsplan. Det arkæologiske bopladsudvalg blev nedsat i 1969, og en række af dette udvalgs initiativer har i årenes løb radikalt forøget vores viden om jernalderlandsbyernes struktur og udvikling, og dette er som bekendt sket med udgangspunkt i bopladser uden bevarede kulturlag. Nok har jernalderbebyggelsen i Thy et specielt præg, men ses der bort fra særtrækkene, knytter fundbilledet sig til, hvad vi kender fra den øvrige del af Jylland.

Langt hovedparten af de undersøgte huse fra byhøjene i Thy dateres inden for tidsrummet førromersk jernalder per. III og ældre romertid. Da kendskabet på landsplan til huse og landsbyer fra netop dette tidsrum efterhånden er særdeles omfattende, får det nødvendigvis også indflydelse på vurderingen af de videnskabelige perspektiver i byhøjsgravninger, der bringer nye fund fra slutningen af førromersk- og ældre romersk jernalder for dagen. Kun i mindre grad er byhøjenes slutfase derimod belyst, hvorfor lokaliteter med fund fra yngre romertid og begyndelsen af ældre germansk jernalder må tillægges større betydning end de øvrige pladser.

I det foregående er der argumenteret for en nedprioritering af de større byhøjsgravninger, eftersom mange af de centrale spørgsmål omkring landsbystruktur, størrelsen på gårdsenheder m.v. bedre og langt billigere kan besvares - og i vid udstræk-

ning allerede er blevet besvaret - ved hjælp af bopladser uden bevarede kulturlag. I forbindelse med byhøjene bør man meget hellere prioritere spørgsmål, som bopladserne uden kulturlag ikke giver svar på. I de tykke kulturlag ligger der informationer gemt, som for længst er gået tabt ved mange af de andre bopladser. Diverse naturvidenskabelige analysemetoder kan her komme i anvendelse ved belysning af nærmiljøet, husenes brug etc., hvis der da ellers var folk til at gøre dette arbejde og penge til at betale dem. Begge dele har det skortet på i mange år.

Centralt i spørgsmålet om byhøjenes forskningsmæssige værdi står stadig også brandtomterne. Fra de første gravninger i Ginderup var det med al tydelighed blevet demonstreret, hvor gode bevaringsforhold og iagttagelsesmuligheder brandtomterne undertiden kunne byde på. Som kilde til studie af ikke blot huskonstruktioner og - indretning, men også erhvervsgrundlaget, er brandtomterne stadig af uvurderlig betydning. Nedbrændte gårdsanlæg med flere huse er i denne sammenhæng vigtig, idet det giver mulighed for belysning af funktionsforskelle mellem husene i de enkelte gårdsanlæg.

Som konklusion på ovenstående vil jeg mene, at vi i dag godt kan tillade os, ligesom Hans Kjær og Hatt i sin tid gjorde det, efter en nødtørftig registrering, at grave ikke nedbrændte huse væk for at komme ned til en god brandtomt. Lidt firkantet sagt, drukner vi simpelthen i uvæsentlige iagttagelser, hvis vi ikke graver selektivt.

Det forhold, at byhøjene er så nemme at erkende, giver enestående muligheder for gennem rekognosceringer at få overblik over bebyggelsens fordeling i landskabet. I betragtning af, hvor store summer der i tidens løb er ofret på byhøjjudgravningerne, er det forbavsende, at der stort set ikke er satset på en nærmere undersøgelse af den overordnede bebyggelsesstruktur. En af forklaringerne herpå er den åbenlyse, at alle de store byhøjsgravninger i de sidste 25 år har været nødgravninger, hvor pladserne eller dele af dem stod foran ødelæggelse som følge af større anlægsarbejder (vejanlæg og byggeri), medens en undersøgelse af den bebyggelsesstruktur, som disse pladser indgik i, ikke på samme vis falder ind under de nød-arkæologiske rammer. På lidt længere sigt er der dog også her tale om en ødelæggelse, idet den gradvise destruktion af jernalderpladserne, som sker ved den landbrugsmæssige drift, nødvendigvis også forringer mulighederne for en undersøgelse af bebyggelsesstrukturen. Som lovgivningen er indrettet i dag må tiltag af denne art imidlertid betragtes som en ren forskningsopgave.

Sagt med erfaring fra Thisted Museums arbejde i Sydthy kan der stadig kortlægges mange ikke tidligere registrerede bopladser og med relativt beskedne midler tilvejebringes et materiale, der for øjeblikket vil være forskningsmæssigt langt mere interessant end undersøgelsen af nok så mange nye "standard-jernalderhuse". Rekognosceringer, terrænopmålinger, bo-

ringer og mindre prøvegravninger vil være vigtige led i sådanne bebyggelsesanalyser.

Allerede Hans Kjær bemærkede, at Ginderup-pladsen bestod af flere adskilte banker eller forhøjninger. Andre eksempler på lignende byhøjskomplekser er blevet registreret og opmålt i de senere år af Thisted Museum. Vigtigt er det gennem prøvegravninger på forskellige dele af sådanne komplekser at få klarlagt, om de enkelte forhøjninger rummer ensartede kronologiske sekvenser, eller om der er tale om en vis spredning og flytning af bebyggelsen inden for et mindre område. Mest sandsynligt er forhøjningerne samtidige og rummer én eller flere gårdsenheder, der tilsammen danner en landsby.

Kortlægning af ældre jernalderbebyggelsen øst og nordøst for Hurup viser, at billedet kan være ganske varieret⁴. Der findes inden for en strækning på et par kilometer to byhøjskomplekser, den store Heltborg byhøj og et par mindre pladser. Ligesom det var tilfældet med det enkelte byhøjskompleks, er det vigtigt nærmere at få klarlagt dateringerne af de enkelte enheder i bebyggelsen gennem prøvegravninger og mindre punktvis undersøgelser.

Afslutningsvis må det understreges, at den samme målsætning naturligvis bør komme til udtryk i valg af strategi i en § 26-situation.

Brolægninger påtruffet under markarbejde er den hyppigste årsag til anmeldelser af fund på bopladser fra ældre jernalder. I de fleste tilfælde vil det være videnskabeligt uinteressant at afdække en sådan brolægning, højst kan der være lokale museumspolitiske grunde til at det gøres. Er brolægningen fremkommet på en ikke tidligere registreret boplads, er det fremfor en afdækning langt vigtigere at få klarlagt karakteren af pladserne, dens udstrækning, kulturlagstykkelse etc. Ofte er andre anlæg synlige på markoverfladen.

På en sådan lokalitet er det vigtigere at få et overblik fremfor at afdække et enkelt hus eller en brolægning. Står man i en situation, hvor det ikke er den gradvise destruktion gennem dyrkning af jorden, der er tale om, men om en trussel i form af en total bortgravning af byhøjen i forbindelse med et anlægsarbejde, må fremgangsmåden have samme sigte som i det første tilfælde. Først skal de væsentlige træk i pladsens udstrækning, opbygning og datering fastlægges gennem omhyggelige forundersøgelser (terrænommåling, boringer, anlæggelse af søgegrøfter eller åbning af små udgravningsfelter på f.eks. 2 x 2 m). Når dette arbejde er udført, kan man afhængig af resultaterne vælge enten at afslutte sagen eller at grave selektivt. Hellere omhyggelige målrettede detailundersøgelser, hvor der også bliver anvendt midler til naturvidenskabelige undersøgelser, end forsøg på at udgrave det hele.

Uden at gå nærmere ind herpå kan til slut understreges vigtigheden af, at et par af de bedste byhøje sikres for eftertiden gennem en egentlig fredning.

Noter:

1. Jfr. litteratur referencer i Bech, J.-H.: 1985. The Iron Age Village Mound at Heltborg, Thy. Journal of Danish Archaeology vol. 4, 1985, p. 146.
2. Kann Rasmussen, A.: 1968, En byhøj i Thyland. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1968, p. 144.
3. Jfr. også Jensen, S.: 1976, Byhøjene i Thy og aspekter af samfundsudviklingen i ældre jernalder. MIV 6, 1976, p. 64 ff
4. Jfr. Bech, J.-H.: 1985 anf. arb. p. 130 fig. 1b.

Problemstillinger vedr. gestbebyggelser, især med udgangspunkt i de sene vikingetidsbebyggelser ved Vilslev og Hviding

Af Stig Jensen

Mit emne er de specielle problemer, der knytter sig til gesten - de marskvendte områder. Jeg har imidlertid valgt at behandle emnet bredt og primært anvende udgravningerne ved Vilslev og Gl. Hviding som udgangspunkt for en mere generel vurdering af prioriteringsspørgsmålet. Baggrunden herfor er først og fremmest, at det ville være forkert at isolere gestbebyggelsen i forhold til det helhedsbillede, den nødvendigvis må ses i sammenhæng med -f.eks. forholdene by/opland. Dernæst er det mit håb, at det på samme måde vil lykkes at lægge op til en mere principiel diskussion af emnet.

Gestbebyggelser fra vikingetiden

Gennem de senest år har Den Antikvariske Samling foretaget undersøgelser på to marskvendte vikingetidsbebyggelser ved Vilslev og Gl. Hviding - henholdsvis nordvest og sydvest for Ribe. Begge bopladser er fundet ved luftrekognoscering, og i begge tilfælde har udgravningerne taget deres udgangspunkt i disse luftfotos. Resultaterne er tidligere fremlagt i foreløbig form (Mark og Montre 1986-87, AUD 1986 samt Skalk 1987:1 og 1987:6), og jeg skal derfor indskrænke mig til en kortfattet omtale af fundene i denne sammenhæng.

Vilslev. Her har Samlingen i 1986 og 1987 udgravet et ca. 5.000 m² stort areal, hvorved blev afdækket tre gårde, der tilsammen bestod af otte bygninger. Forskellige forhold sandsynliggør, at de tre gårde har eksisteret samtidigt, og med udgangspunkt i de omtalte luftfotos synes det at kunne fastslås, at den samlede bebyggelse ikke har været større. Ved hjælp af søgegrøfter er det konstateret, at bebyggelsen senere flyttede noget mod vest. De udgravede gårde kan på grundlag af hustyperne, keramikfundene samt fundet af et Urnesspænde dateres til ca. 1050-1100.

Gl. Hviding. Her har Samlingen ligeledes foretaget undersøgelser på en vikingetidsbebyggelse i 1986 og 1987. I alt er udgravet ca. 6.000 m² af en gesttunge, der på tre sider afgrænses af vidtstrakte marskarealer. Undersøgelserne viser, at der på dette velafgrænsede område har ligget én - muligvis to gårde fra 8.-12. århundrede. Foreløbig er det lykkedes at udgrave tre faser af denne gårds hovedbygning dækkende tidsrummet fra ca. 1000-1100. Dertil kommer 14 tilhørende økonomibygninger, en række hegn og 4 brønde. I forbindelse med udgravningerne er der gjort flittig brug af metaldetektorer, hvorved er fundet

et stort antal smykker, vægtlodder o.s.v. I brøndene er fundet en lang række spændende trægenstande, ligesom denne anlægsgruppe har suppleret materialet med nogle vigtige dendrokronologiske dateringer.

Skal man kortfattet sammenholde resultaterne fra disse to udgravninger er det forskelligartetheden mellem de to, delvis samtidige vikingetidsbebyggelser, der først springer i øjnene. I Vilslev drejer det sig om en "landsby" på tre gårde, som hver består af to-tre bygninger. Landsbyen dækker et samlet areal på ca. 5.000 m² - noget mindre end storgården ved Gl. Hviding, som foruden en imponerende hovedbygning har bestået af et utal af mindre økonomibygninger.

Forskellen mellem de to vikingetidsbebyggelser er tankevækkende i denne sammenhæng, hvor temaet er prioritering. Havde vi f.eks. blot udgravet storgården ved Gl. Hviding, kunne man godt have konkluderet, at vi hermed havde kendskab til den typiske, marskvendte vikingetidsbebyggelse. Man kunne derfor forledes til at nedprioritere undersøgelser af andre bebyggelser fra samme periode. Nu ved vi imidlertid, at billedet består af vidt forskellige elementer, hvilket der må tages hensyn til ved kommende prioriteringer.

Resultaterne af de to ovennævnte undersøgelser har været virkelig gode - især i betragtning af de forholdsvis få midler, der er anvendt på dem. Dette skyldes primært, at udgangspunktet for udgravningerne har været gode luftfotografier. Pladserne er således udvalgt som de bedst egnede blandt en række andre samtidige bebyggelser, vi har luftrekognosceret på. Prioriteringsgrundlaget har derfor været det bedst mulige. Luftfotografierne har ligeledes gjort det muligt at placere udgravningsfelterne så de gav optimalt udbytte i forhold til de opstillede problemstillinger. Udgravningerne ved Vilslev og Gl. Hviding er planlagte udgravninger, hvor det har været muligt fra starten at fokusere på de forskningsmæssige perspektiver. Ved de mange nødudgravninger, som falder ind under museumsloven, er forudsætningerne imidlertid helt anderledes, idet objekterne her er bestemt af, hvor vejforløb, nybyggeri, dræningsarbejde o.s.v. placeres. I sådanne tilfælde kan hovedproblemerne vedr. yngre jernalder og vikingetid samles i to hovedpunkter:

1. De store vanskeligheder med at lokalisere periodens anlæg.
2. Problemerne med at gøre undersøgelserne af tilfældigt truede anlæg forskningsrettet.

Lokaliseringen

Dette problem belyses udmærket af den undersøgelse af nyetablerede læplantningsbælter, som Den antikvariske Samling foretog i 1985 (Mark og Montre 1985). Forud for nyplantninger bearbejdes jorden kraftigt, idet der i 6 m brede bælter pløjes i en dybde af 90 cm. I 1983 modtog museet de første meddelel-

ser om fund af oldsager i forbindelse med disse dybdepløjninger, og det blev herefter besluttet at rekognoscere ca. 110 km af de nyetablerede læplantningsbælter.

Resultaterne var gode. Først og fremmest fik vi kendskab til et stort antal nye bopladser fra oldtid og middelalder, og bebyggelsesbilledet - en meget lille bosættelse på hedesletten, en noget større på bakkeøerne og meget tæt på de marsk-vendte strækninger kunne bekræftes.

Ser man på fundenes tidsmæssige fordeling, springer det store antal fund fra yngre jernalder og middelalder straks i øjnene. Det er højst usædvanligt, at der under rekognosceringer dukker flere fund op fra disse perioder (17 stk.) end fra ældre jernalder (11 stk.). Det skyldes de specielle iagttagelsesforhold, der er i læplantningsbælterne.

De steder, hvor der blev gjort fund i hegnene, rekognosceredes også på de tilstødende marker. Det fremgik her klart, at bopladser fra ældre jernalder, som var registreret i hegnene, også alle tydeligt gav sig til kende på de tilstødende pløjemarken. For yngre jernalder, vikingetid og middelalderens vedkommende var situationen en helt anden. Her blev der kun sjældent gjort fund på de tilstødende pløjemarken og hvis da kun så få, at det er tvivlsomt, om pladserne ville være blevet registreret under de rekognosceringsbetingelser, vi normalt er underlagt.

Det er tankevækkende - men ligeledes foruroligende - hvor sparsomt fund fra yngre jernalder og middelalder giver sig til kende på almindelige pløjemarken. Tankevækkende fordi det viser os, at vi ved at forbedre vore metoder vil være i stand til at supplere et bebyggelseshistorisk svagt punkt. Foruroligende fordi man kan frygte, at mange bopladser fra disse perioder er ødelagt eller vil gå til grunde ved anlægsarbejder, fordi de er så utroligt vanskelige at påvise.

I Den Antikvariske Samlings arbejdsområde har luftrekognosceringer vist sig at være én af de bedste måder at lokalisere bebyggelser fra yngre jernalder, vikingetid og middelalder på. I alt er nu registreret ca. 70 bebyggelser ved hjælp af denne metode, og heraf stammer mange fra ovennævnte perioder. Det er Ribeegnens tynde, sandede muldlag, der ligger til grund for de gode iagttagelsesforhold her. Men også i egne med en noget bedre landbrugsjord kan metoden anvendes. Her vil i det mindste grubehuse, brønde og lignende større anlæg ofte kunne ses i afgrøderne i tørre somre.

I forbindelse med Samlingens bebyggelseshistoriske projekt, som omtales nedenfor, er der foretaget en registrering af privatejede oldsager. Sigtet hermed var at uddybe kendskabet til egnens stenalder, men det viste sig, at sådanne samlinger også ofte indeholder ovale ildslagningssten, hvæssesten og drejekværne fra det tidsrum, vi her beskæftiger os med. Der kan derfor ikke herske tvivl om, at man ved en registrering, hvor der specielt fokuseres på disse oldsager, vil kunne komme

på sporet af en del af de savnede bopladsområder fra yngre jernalder, vikingetid og middelalder.

Som nævnt er det forholdsvis let at lokalisere bopladserne fra ældre jernalder på grund af de store mængder opløjede lerkarskår, som findes på dem. Da vi samtidig ved, at der inden for et lille, afgrænset område - et bopladsområde - ofte er kontinuitet ind i de følgende perioder, er det klart, at det vil være fornuftigt at rekognoscere med udgangspunkt i bopladserne fra ældre jernalder.

De forskningsmæssige perspektiver

Oven for så vi eksempler på, hvorledes museerne ved et aktivt antikvarisk arbejde kunne komme på sporet af en del af de savnede anlæg fra yngre jernalder, vikingetid og middelalder. Det kræver imidlertid et ligeså aktivt museumsarbejde at gøre de mange kommende nødudgravninger tilstrækkeligt forskningsrettede. Først og fremmest er det vigtigt at udarbejde oversigter over områdets fund periode for periode med henblik på at påvise de største mangler -d.v.s. klarlægge hvilke undersøgelser, der bedst kan supplere billedet. Dernæst må man forsøge at opstille lokale forklaringsmodeller, som disse udgravninger må forholde sig til.

På Den Antikvariske Samling har vi søgt at løse disse problemer ved bebyggelsesprojektet "Ribeegnen gennem 10.000 år" (Mark og Montre 1984). Det er sket ved hjælp af en tværvidenskabelig gruppe på 20 personer, som har forsøgt at skabe et samlet billede af den landskabsmæssige og bebyggelsesmæssige udvikling fra istiden til idag. Sigtet med dette arbejde har naturligvis været at beskrive egnens bebyggelseshistorie, men også at skabe bedre rammer for det antikvariske arbejde. Dette er dels sket ved at formulere en forskningsstrategi for hver enkelt periode. Mottoet har været at skabe grundlag for at gøre alle nødudgravninger til planlagte udgravninger. Neden for bringes enkelte eksempler på de problemstillinger, som i forbindelse med bebyggelsesprojektet er opstillet for yngre jernalder, vikingetid og middelalder. Lad os tage udgangspunkt i et par eksempler, der søger at slå bro mellem det middelalderlige og det forhistoriske bebyggelsesbillede.

Fra begyndelsen af 1500-årene er det muligt at opstille en fortegnelse over alle landsbyer og deres gårdtal, hvilket i forbindelse med projektet er foretaget i området syd for Kongeåen. Af dette "ældste bebyggelseskort" fremgår, at marskegnene er tættest beboet med 0,5 - 0,8 km² pr. gård, mens der til hver gård i indlandssognene er fra 0,9 - 1,7 km². De fleste større landsbyer på 11 gårde eller derover - findes i marsksognene, mens langt hovedparten - 22 ud af 29 bebyggelser med 1-5 gårde - ligger i indlandssognene. Ser vi på bebyggelsens placering i 1600- og 1800-årene, kan det konstateres, at bebyggelsen i marsksognene stadig er samlet i landsbyerne, mens bebyggelsen i indlandssognene er blevet endnu mere spredt end i 1530. Der er således tale om en konstant bebyggelsesstruktur

i marsksognene, mens strukturen i indlandet er gået i retning af en stadig mere spredt bebyggelse. Hvor langt tilbage i tiden dette mønster går, er det vanskeligt at sige noget sikkert om. Kun få af enkeltgårdene nævnes før 1400, men herudfra kan der naturligvis ikke sluttet noget om deres egentlige alder. Ved hjælp af arkæologiske undersøgelser er det sandsynligvis muligt at få oplysninger om tidspunktet for deres grundlæggelse. Kan denne del af bebyggelsesmønstret føres tilbage til oldtiden, eller opstår enkeltgårdene først i middelalderen?

På Fyn og Stevns har undersøgelser vist, at landsbyerne er flyttet til deres nuværende placering i middelalderen. På Ribeegnen er billedet noget mere nuanceret. I Jernkær er der f.eks. kontinuitet tilbage i vikingetiden. Derfor må udgravninger i eksisterende landsbyer prioriteres højt.

Her tænkes specielt på Vester Vedsted, hvor forholdene er usædvanlig velbelyste (se illustrationen). Landsbyen her været på syv bol, der på reformationstiden dyrkedes af i alt 22 gårde. Takket være et omfattende arbejde, der især skyldes Henrik Fangel, har det været muligt ikke blot at identificere de enkelte gårde i 15- og 1600-årene, men også at bestemme deres omtrentlige beliggenhed i landsbyen, og - i hovedsagen - deres bol-tilhørsforhold. Det viser sig da, at de gårde, der har ligget i bolsammenhæng, stort set grupperer sig samlede i landsbyen, således at man aner tilstedeværelsen af syv gamle bol (gårde?), hvorfra der senere er sket udflytninger. Det er nærliggende, at dette tænkte billede af Vester Vedsted - syv betydelige gårde - har haft gyldighed tilbage i vikingetiden. I den forbindelse kan det nævnes, at udgravninger har vist, at der på bol 2 (Okholm) er kontinuitet tilbage til yngre jernalder og vikingetid. I betragtning af de meget velbelyste forhold i Vester Vedsted er det klart, at selv mindre jordarbejder har antikvarisk interesse, idet de som regel vil kunne bringe et arkæologisk bidrag til de opstillede teorier.

*Middelalderen
bol er antagelig
relativt med
gård.*

Når man arbejder med yngre jernalder, vikingetid og middelalder på Ribeegnen, må man inddrage de gensidige påvirkninger mellem by og opland i de bebyggelseshistoriske betragtninger. Det er her værd at bemærke, at der samtidig med, at det ældste Ribe opstår, sker en ændring i handelsmønstret. I modsætning til tidligere hvor der kun importeredes luksusgenstande som glas og bronze (Dankirke), dukker der nu importerede brugsgenstande op i materialet, f.eks. kværnsten af rhinsk basaltlava og hvæssesten. Der importeres således et stadigt bredere udvalg af varer, og disse dukker i stigende grad op i landsbebyggelsen. I den forbindelse er det f.eks. vigtigt at undersøge, om hele den handel går via Ribe, eller om der handles direkte på de kystvendte bebyggelser. I så fald måtte man forvente langt flere importgenstande her end i indlandet.

Afslutning

Det er ikke her forsøgt firkantet at tage stilling til, hvilke anlægstyper der bør prioriteres højt i forhold til andre ved kommende nøddudgravninger. Noget sådant ville naturligvis også

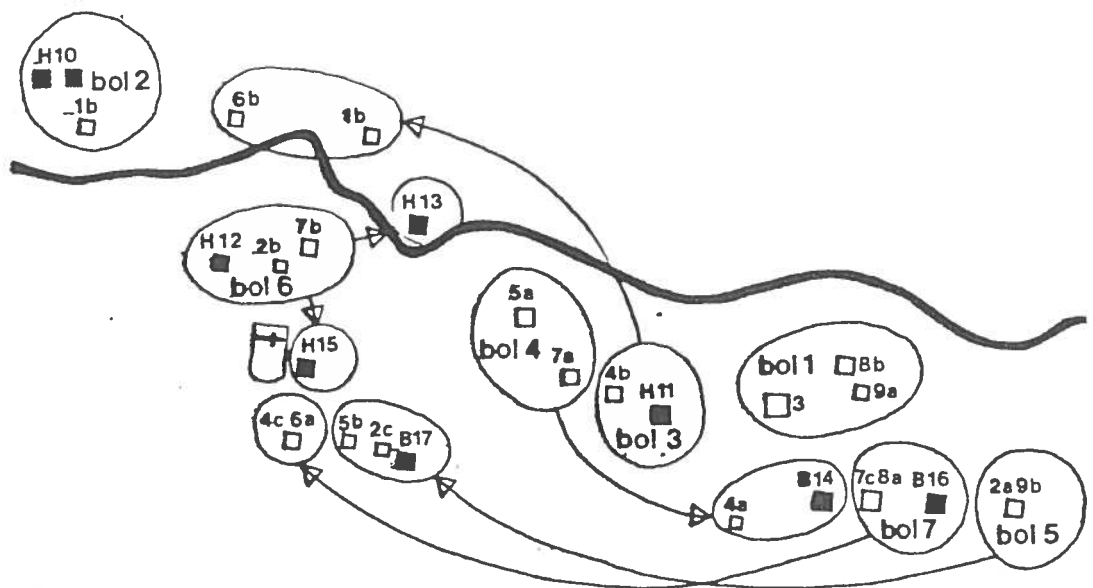
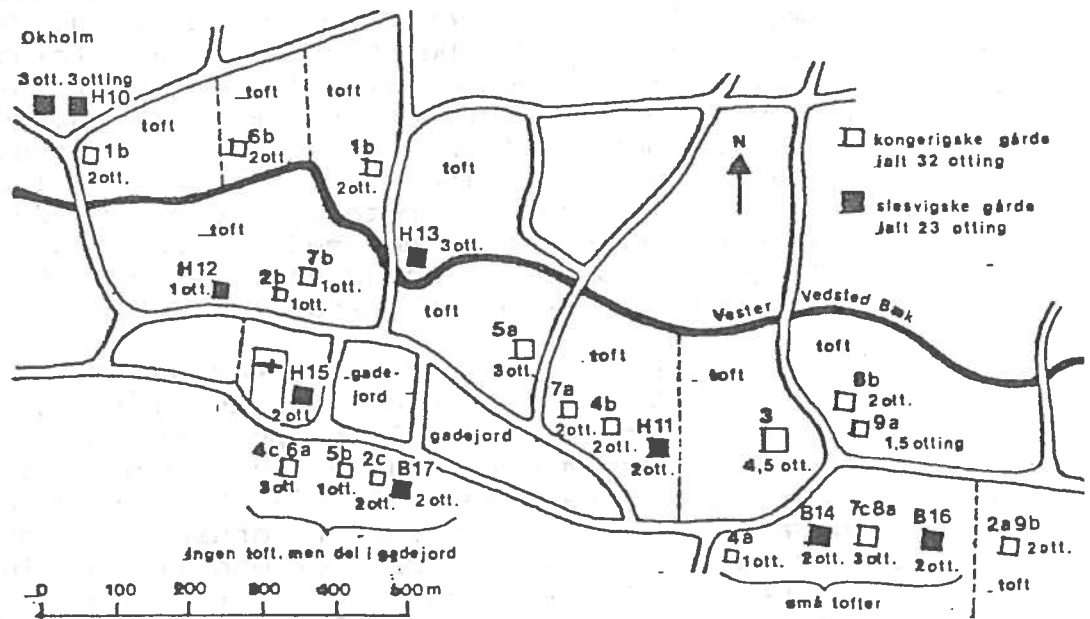
være forskelligt fra landsdel til landsdel. Det afgørende har været at vise, hvorledes museerne ved et aktivt antikvarisk arbejde kan forbedre prioriteringsgrundlaget.

Med hensyn til lokaliseringsarbejdet er dette helt afgørende for overhovedet at kunne inddrage den fundtilvækst, der er en følge heraf, i de kommende vurderinger. Dette arbejde er vigtigt, fordi anlæg fra yngre jernalder, vikingetid og middelalder næsten kun kan lokaliseres ved en målrettet indsats.

Ved et prioriteringsarbejde, hvor man skal vælge mellem flere truede anlæg, vil man som regel udgrave de anlæg, der har størst videnskabelig værdi. Det kan enten være fordi anlægget i sig selv bidrager med noget nyt - f.eks. det første af sin art i en landsdel eller lignende. Det kan imidlertid også være fordi, det lokale museum formår at placere det truede anlæg i en forskningsmæssig sammenhæng - d.v.s. som en del af en større helhed. Så længe der skal prioriteres blandt truede anlæg, må man således forudsætte, at museer med et arkæologisk ansvarsområde bidrager til prioriteringsgrundlaget ved at argumentere for disse anlægs videnskabelige værdi.

Sådanne synspunkter vil sikkert virke som en rød klud på de mange arkæologer, der arbejder med tungen ud af halsen for blot at overskue det store antal lokalplaner, anlægsarbejder o.s.v., som hver uge havner på deres skrivebord. Hvis det arkæologiske arbejde på denne måde udelukkende styres af påtvungne opgaver, og museet derved er forhindret i at foretage et opsøgende antikvarisk arbejde, bør man imidlertid ikke irriteres over mit indlæg, men i stedet for bruge de fremlagte synspunkter som argument for, at man er underbemandet i arkæologisk henseende.

Kortskitse over Vester Vedsted med gårdenes beliggenhed i 1683 (øverst). Tilhørsforholdene gælder for 1500-årene. Neden for ses den formodede bolsammenhæng og udflytningen fra de oprindelige bol. Det er en nærliggende tolkning, at Vester Vedsted i vikingetiden har bestået af syv store gårde, hvoraf den delvist udgravede Okholm har været den ene. - Ethvert jordarbejde i Vester Vedsted må have arkæologernes bevågenhed.

Problemer omkring jernalderbebyggelsen på Bornholm med baggrund i Grødby og Sorte Muld

af Margrethe Watt

Indledningsvis kan det måske være på sin plads at komme med nogle mere generelle bemærkninger om bopladsundersøgelser på Bornholm. Først og fremmest må man konstatere, at Bornholm - sammenlignet med det øvrige land - er kommet med meget sent, når det gælder større bopladsundersøgelser. Indtil omkring midten af 1970'erne var der kun tale om manuelle undersøgelser af små felter. Et par forsøg med afdækning af større felter ved hjælp af jordsluffe frembragte i slutningen af 70'erne enkelte huse fra jernalder, vikingetid og tidlig middelalder, men uden at give noget egentligt indtryk af bebyggelsesmønsteret.

Først i begyndelsen af 1980'erne blev der ansat en faguddannet arkæolog på Bornholm; og da der samtidig blev lidt forbedrede økonomisk muligheder, takket være både offentlige (RAS) og lokale tilskud, var der mulighed for at tage fat på de lidt større og mere komplicerede opgaver. Her tænker jeg i første række på bopladsundersøgelserne ved Grødby.

Disse undersøgelser, suppleret med mindre udgravninger på en række andre pladser, ledte hurtigt til erkendelse af, at karakteren af de enkelte pladser kan være meget forskellig, og derfor fordre en forskellig og ofte individuelt tilpasset udgravningsteknik. Det ligger der selvfølgelig en udfordring i, som jeg tror det fleste, der har gravet på Bornholm, værdsætter.

Generelt set er de bornholmske bopladser fra jernalderen præget af relativt velbevarede, og ofte fundførende kulturlag og/eller forhistoriske muldrag med anlægsspor i forskellige niveauer.

Dette har i reglen til følge, at de undersøgte arealer er betydeligt mindre end hvad de fleste forbinder med bopladsundersøgelser andre steder i landet. Fundmaterialet og dermed efterbearbejdelsen er dog ofte tilsvarende større.

Vender vi os nu mere konkret til Grødby og Sorte Muld kan det indledningsvis konstateres, at de er valgt ikke blot fordi de er væsensforskellige af karakter, men også fordi de udgør de eneste lidt større undersøgelser af jernalderbopladser - i hvert fald i nyere tid.

De to pladser har det til fælles, at de har været beboet gennem hele jernalderen (Sorte Muld dog muligvis først fra slutningen af førromersk jernalder); men dermed hører lighederne også op.

Grødby

På grundlag af hvad vi véd i dag, dækker bopladsområdet ved Grødby mindst 100.000 m², hvoraf knap 40.000 er helt eller delvis undersøgt (d.v.s. med en kombination af tætliggende søgegrøfter og begrænsede fladeafdækninger). Grødby ligger på et sandplateau med gode iagttagelsesforhold, og selvom der på sine steder ligger mange anlæg fra forskellige perioder oven i hinanden, er der opnået et ganske godt overblik over hus typerne inden for de enkelte periode og også over deres arealmæssige spredning. Selvom mødet i dag drejer sig om jernalder og vikingetid, hører det dog med til undersøgelsesproblematikken at tilføje, at der mange steder under jernalderbebyggelsen ligger velbevarede bopladser fra stenalder og nu senest også bronzealder.

En faktor, som jeg synes er meget væsentlig for værdien af Grødbyundersøgelserne, er, at der her har vist sig mulighed for at få klarlagt samspillet mellem boplads og gravplads, idet der inden for det sandplateau, hvor bosættelsen ligger, også er konstateret gravpladser og enkelte grave, der enten overlapper eller supplerer de perioder, bopladsen dækker. Det giver - på længere sigt - nogen mulighed for på et sikrere grundlag at sige noget om f.eks. befolkningstæthed, aldersmæssig spredning o.s.v.

Sorte Muld

Helt forskellig fra Grødby er Sorte Muld. Selvom der også her er tale om et stort bopladsområde på 40.-50.000 m², er iagttagelsesforholdene og dermed også de undersøgelsesmæssige betingelser helt anderledes. Sorte Muld ligger i modsætning til Grødby på ler, og bevaringsforholdene for f.eks. knogler er langt bedre. På Sorte Muld er der sket en langt voldsommere ophobning af bopladsmateriale af enhver art i op til 1,5 meters tykkelse, og samtidig er der ganske betydelige niveauforskelle mellem de forskellige dele af bopladsen inden for ganske korte afstande, hvilket er med til at komplicere stratigrafien. Udgravningsmetodisk byder Sorte Muld på store problemer, idet nedgravninger er vanskelige for ikke at sige umulige at se i fladen. Det er derfor klart, at det ikke er på pladser af typen Sorte Muld, man skal lede efter husplaner. Derimod har en systematiske vandsoldning af alt opgravet materiale givet et overvældende stort og varieret fundmaterialet, der sammenlignet med det fundmæssige udbytte af de ældre gravninger på Sorte Muld, giver stof til eftertanke. Den meget detaljerede og problemorienterede undersøgelse i 1986-87, der kun omfattede området med guldgubberne, og kun udgjorde ca. 1% af pladsens samlede areal, giver naturligvis ikke samme muligheder for en vurdering af bebyggelsens karakter som en større fladeafdækning. For at få et overordnet indtryk af pladsen må undersø-

gelsen derfor suppleres med overfladerekognosceringer og profilgrøfter andre steder på pladsen.

Selvom Sorte Muld nok er den kendteste og el også en af de største bopladser af sin art på Bornholm, er den ikke den eneste. På baggrund af oplysninger i sb., og ikke mindst med støtte i overfladerekognosceringer og flyfotos ser det ud til, at Sorte Muld ligger centralt inden for en større gruppe af bopladser, hvoraf flere må karakteriseres som sortmuldsområder (Jeg bruger med vilje ikke ordet byhøj for de bornholmske pladser, da jeg synes begrebet er for værdiløst, så længe vi ikke har fuld klarhed over baggrunden for deres dannelse).

Hovedparten af sortmuldspladserne ligger på lerjord, men tilsyneladende ikke alle. På grund af fundmængden på disse pladser vil det formentlig være muligt gennem en kombination af stikprøveudgravning og især overfladerekognoscering, at få et bedre overblik over sammenhængen mellem bopladser, terrænforhold og jordbundstyper, og dermed måske komme problematikken omkring dannelsen og ophobningen af kulturlag på disse pladser nærmere. I denne sammenhæng mener jeg det er meget vigtigt, at man får støtte fra naturvidenskabelig side (her tænker jeg på kulturlagernes sammensætning (ophobning)). Her har fordelingen af fundene, specielt guldgubbernes spredning i kulturlagene på Sorte Muld, givet stof til eftertanke, og rejser spørgsmål, der går videre end til blot denne lokalitet.

Problematikken omkring forholdet mellem indlandsbopladser og kystbopladser i yngre jernalder er naturligvis et problem, der ikke er begrænset til Bornholm, men er her bl.a. forbundet med begrebet "Gudhjembygden". Er der tale om en arkæologisk konstruktion på grundlag af et større antal undersøgte og rige gravpladser? Hvorfor ligger hovedparten af de registrerede bopladser fra yngre jernalder ved Svaneke? Selvom der i de seneste år er sket en vis opblødning af det tilsyneladende misforhold mellem fordelingen af bopladser og grave, ligger tyngdepunktet stadig påfaldende forskelligt for de to fundkategorier.

Jeg mener, at man kan komme et meget langt stykke vej ved overfladerekognoscering suppleret med stikprøveundersøgelser som middel til at få styr på så afgørende ting som bopladsernes brugstid og udstrækning. Vigtigt er det også at få rede på bopladsernes beliggenhed i forhold til gode naturhavne. Her er det nærliggende at tage fat i Sorte Muld og de omgivende bopladser, der ligger fra 1-3 km fra kyst, der (ligesom Gudhjemområdet) er rig på naturlige anløbspladser, der nødvendigvis må være basis for de tætte handelskontakter med omverdenen fundene på f.eks. Sorte Muld afspejler.

Jeg håber, at jeg - direkte eller indirekte - har berørt de fleste væsentlige punkter. En del emner har jeg af tidsmæssige grund ikke kunnet komme ind på. Det gælder bl.a. diskussionen af enkeltgårdsbebyggelse kontra "landsbyer", hvor især Grødbymrådet har givet, og forhåbentlig også fremover vil give vigtige oplysninger.

Hvis man med få ord skal karakterisere undersøgelsesproblematikken inden for Bornholms jernalder og vikingetid, må det konkluderes, at slaget - nok mere end noget andet sted i landet - står mellem kvadratmeter og kubikmeter. Jeg ser selv på de undersøgelser, der foretages på Bornholm i disse år, ikke blot som en måde at skaffe sig mere konkret viden om de enkelte perioder, men også en mulighed for at yde bidrag til den undersøgelsesmetodiske debat.

Prioritering af udgravninger vedr. bebyggelsen gennem jernalder og vikingetid

af Steen Hvass

Ifølge museumslovens afsnit om Det Arkæologiske Nævn skal nævnet i forbindelse med administrationen af bestemmelserne i § 26 bl.a. prioritere undersøgelsesopgaverne, hvor prioriteringen må tage hensyn til den trussel, som jordarbejdet frembyder for fortidsmindet, den bevaringstilstand, hvori fortidsmindet befinder sig og fortidsmindets videnskabelige værdi.

For at kunne prioritere må vi have en målsætning, og den må inden for dette emne være at kunne belyse de forskellige bebyggelser i forhold til hinanden, deres udvikling samt udnyttelsen af det omgivende landskabs ressourcer igennem jernalderens lange tidsafsnit. Hertil kræves undersøgelser af bebyggelser med tilhørende produktionssystemer samt deres gravpladser, men også af landskabets udvikling, der er den ramme, som bebyggelserne skal sættes ind i. Det er helheder og sammenhænge, der er nøgleordene, altså viden om hele bebyggelser og hele gravpladser samt sammenhængen imellem dem, der skal fremskaffes, for at kunne belyse bredden i samfundet og dermed danne udgangspunkt for vore vurderinger af jernalderssamfundets struktur og udvikling. Vi søger at få viden om, hvad der er det almindelige/normale i de forskellige perioders og egne jernalderbebyggelser, og det får man ikke ved at udgrave de tilfældigt først fundne pladser. Den viden kan kun erhverves på baggrund af en bred orientering i de enkelte perioders fundmateriale samt deres kulturelle og naturmæssige baggrund.

Uenig
nej
2014

Prioritering er et nøgleord i dagens moderne samfund inden for den økonomiske ramme, vi kan udøve vores virksomhed i; pengene skal bruges på den mest indbringende måde, for at vi kan nå vores målsætning. Man må gøre sig klart, at der aldrig vil være penge nok til at udgrave alt det, der findes; derfor må der stadig prioriteres.

Uden forskning i periodernes bebyggelser er prioriteringen uden betydning. Forskning er en uendelig proces: der indsamles et materiale, der vurderes, hvorefter der kan peges på svage punkter eller huller, og på grundlag heraf opstilles nye emner for kommende materialeindsamling, som igen vurderes o.s.v. Denne forskningens spiral er selvfølgelig nerven i et hvert arkæologisk arbejdende museum.

Konkret er der i dag i dansk arkæologi tale om to modstridende prioriteringsinteresser. Den mest udbredte er den administrative prioritering, som har sin klare baggrund i lovgivningen omkring nødudgravninger (§ 26), der afstedkommer en

masseindsamling af arkæologiske data for at redde kildematerialet til Danmarks fortid. Så kan man altid bagefter se, om det reddede materiale kan bruges til noget fornuftigt, hvis der engang skulle blive tid til det. Det er her det aktuelle anlægsarbejde, der primært bestemmer den arkæologiske indsats, i mindre grad selve det arkæologiske objekts betydning. På den anden side findes den forskningsbetingede prioritering, der hidtil overvejende finansieres af de videnskabelige fonde, og som har det sløjt i denne sammenhæng. Den administrative ophobning af forhistoriske data vil ofte virke perspektivløse, når de står alene. Ethvert arkæologisk arbejde, i høj grad også nødudgravninger, må fra mit synspunkt tage sig udgangspunkt i en formulering af de forskningsmæssige perspektiver, ellers bliver arbejdet let meningsløst. Generelt indhøstes der kun lidt ny viden ved de mange administrativt udførte undersøgelser.

Ueni. Vi
 har blot ikke
 et helt pænt
 træk
 2014

Ethvert arkæologisk objekt er "et kryds på et kort", hvor tre spørgsmål må være besvaret: geografisk udbredelse, anlægsform og datering. Disse tre spørgsmål bør kunne besvares ved prøveudgravningen, som ikke bør udføres for stramt økonomisk. Prøveudgravninger er et uundværligt led i prioriteringsprocessen; ofte vælges udgravningsobjekter ud fra et alt for lavt niveau af oplysninger. Det er ikke nok, at man ved prøveudgravningen kan konstatere, at der findes et forhistorisk anlæg. Prøveudgravningen bør være så fyldestgørende, at man bliver i stand til at vurdere mulighederne ved en fortsat udgravning. Hvad der derefter skal foretages med et objekt, bør altid primært ske ud fra en forskningsmæssig prioritering, også i § 26-sager.

Ved ethvert objekt bør man efter prøveudgravningen kunne formulere: hvilke aktuelle problemer kan belyses ved en videre udgravning af dette objekt. Det vil i dag oftest være langt vigtigere at få et overblik over en bebyggelse ved rekognoscering og prøveudgravning end udgravning af nok så mange "standard jernalderhuse".

Ueni
 2014

Det store antal naturgas- og vejudgravninger i forbindelse med § 26 må betegnes som en lang række prøveudgravninger, hvor lokaliteterne er udvalgt efter de gængse overfladeindikatorer, og hvor man stort set har fundet de anlæg, man kendte bedst i forvejen. Ved de mest spændende af disse lokaliteter kan begrænsede supplerende udgravninger, placeret efter at opnå et overblik over bebyggelsen, forøge den faglige værdi af disse udgravninger ganske væsentligt. Ved denne form for udgravninger er det i høj grad diskutabelt, om det er de rigtige steder, der er foretaget prøveudgravninger, hvis der også skulle skaffes ny viden. Det er andre kriterier, der skal anvendes, når man skal finde bebyggelserne fra f.eks. yngre jernalder og vikingetid.

Nogle af de § 26-områder, hvor der er særlige bebyggelsesmæssige perspektiver, er ved de større arealdispositioner i forbindelse med lokalplaner og råstofindvinding. Der må være et rimeligt forhold mellem udgravningernes økonomi - under og

efter udgravningen - og de oplysninger, man kan få ud af undersøgelsen. Kulturlag uden hustomter, udaterede hustomter eller hustomter, der ikke kan kombineres sammen, kan meget let blive for dyre at investere i. Et 4 m bredt snit igennem en bebyggelse med eller uden kulturlag giver ofte de samme oplysninger som et 16 m bredt snit og koster kun en fjerdedel. Udgravninger kan let drukne i uvæsentlige iagttagelser, hvis vi ikke graver selektivt med en klar problemstilling for øje.

*Alle
helt hjf*

Vort kendskab til jernalderens bopladser er meget forskelligt i de forskellige egne af landet. I nogle egne har der været en omfattende udgravningsaktivitet, der især har belyst en bestemt anlægstype, oftest bebyggelser fra sen førromersk og ældre romersk jernalder. I en kommende prioriteringssammenhæng er det formålstjenligt at standse op og gøre status over, hvad der hidtil er opnået, og hvad der er problemstillingen i dag, og så tilrettelægge de fremtidige undersøgelser efter det - som Jens-Henrik Bech gør det i sit indlæg om de thylandske byhøje.

Bebyggelserne er bedst kendt fra en stor undersøgelsesaktivitet i Jylland og her især fra det midt- og vestjyske område, som på grund af den lettere jordbund har været lette at arbejde i. Derfor har der også været en lang tradition for udgravning af jernalderbebyggelser i Jylland. I det østlige Danmark (Fyn, Sjælland, Bornholm) er det først i de senere år, der er begyndt at foregå en mere intensiv udgravning af bebyggelser fra jernalder og vikingetid, og her fremhæves det ofte, at bebyggelserne er af en mere fragmentarisk bevaringstilstand, men flere udgravninger har faktisk vist, at der også i disse egne findes bebyggelser af samme gode bevaringstilstand, som er fundet flere steder i Jylland, og det er på pladserne med den gode bevaringstilstand på Øerne, ressourcerne skal anvendes; her kan der prioriteres, hvor det vigtigste ofte er at få et overblik over bebyggelserne frem for at udgrave huse, der kun er bevaret ved de tagbærende stolpehuller, og som er svære at datere.

poem

Kendskabet til bebyggelsen gennem jernalder og vikingetid er meget uensartet gennem hele det lange tidsrum. I den tidlige del af førromersk jernalder findes husene ofte ret spredt inden for et større område, vurderet ud fra de totalt udgravede pladser, Grøntoft og Sarup, med en indbyrdes afstand mellem langhusene på 15-115 m. I Grøntoft dækker adskillige vandrelandsbyer ca. 210.000 m². I indberetningerne til DAN i de senere år nævnes ofte kun undersøgelser af enkelte hustomter, hvorimod der er mange indberetninger om fund af keramikholdige gruber fra dette tidsrum. Målet må her være at lede efter de tilhørende spredtliggende huse, få et overblik over bebyggelsens udstrækning og ved søgegrøfte få belyst, om bebyggelsesbilledet ved Grøntoft er generelt for andre egne af landet, hvor der er arealmæssige muligheder for det. I sen førromersk og ældre romersk jernalder har vi idag det bedste materiale om tidens bebyggelser. Lokalteterne er lette at erkende på grund af de store skårmængder. Her kendes i dag både enkeltliggende gårdsanlæg samt bebyggelser med 2-3 gårde og helt op

til større landsbyer med adskillige gårde, der dækker et areal på 7-15.000 m². De enkelte gårde kan være afgrænset ved et omgivende hegn eller ved større gruber, der omgiver gårdens bygninger. På de sidste lokaliteter er det især området mellem gruberne, man skal være opmærksom på for at lokalisere hustomterne. Problemet er her oftest, hvor store bebyggelserne er, om der er tale om enkeltliggende gårde, eller hvor mange gårde der har eksisteret, mere end at udgrave nogle "standard-jernalder-huse" på de enkelte lokaliteter. Nogle velvalgte, brede søgegrøfter kan her ofte give særdeles væsentlige oplysninger.

gør grip af
helhed på
denne måde
if. langkolt-
gård.

Hvor der er mulighed for større arealmæssige afsøgninger, er et af de mere spændende problemer, hvor man i nærheden kan finde den efterfølgende bebyggelse. Bebyggelserne fra yngre romersk og germansk jernalder er i de senere år dukket op i et stadig større antal. De totalt udgravede pladser viser, at de kan dække meget store arealer, f.eks. Nørre Snede, 3.-6. årh. 70.000 m², og Vorbasse 3.- 11. årh. 240.000 m². Udgravningerne her viser, at pladserne består af flere efter hinanden følgende bebyggelser inden for et større område. Fra samme tid kendes også enkeltliggende gårdsanlæg.

Erfaringerne viser, at denne tids pladser ofte kun kan lokaliseres efter en særlig indsats på grund af de få fund på markoverfladen. Det er her andre kriterier, der skal anvendes som baggrund for at lave prøveudgravninger, end tilfældet er for de fundrige pladser fra ældre jernalder. Problemet er her igen: Hvor store er disse lokaliteter - enkelte gårde eller større landsbyer, og hvor mange landsbyer består de større pladser af? Et af de største problemer med hensyn til jernalderens bebyggelser er udarbejdelsen af et dateringsgrundlag ved keramik og hus- og gårdsanlæg for at nærme sig problemet om kontinuitet i bebyggelserne gennem germansk jernalder og op i vikingetid. ET væsentligt supplement kan her være detektorafsøgning af markoverfladerne på disse lokaliteter; nogle lokaliteter indeholder meget få metalfund, andre har et meget rigt genstandsmateriale, der næsten kun fremkommer ved detektorafsøgninger. Her er både et negativt og et positivt resultatet væsentligt for nærmere at forstå samspillet mellem disse pladser.

Hvorfor ikke
MC chutes af
???

De her findes
spørgsmål om
ved valget af
af det udsagn.

Pladserne fra yngre romertid, germanertid og vikingetid er meget sårbare over for den moderne dyrkning. Fra de udgravede pladser kan det konstateres, at kun få centimeters dybere pløjning ville forringe disse pladser informationsværdi ganske betydeligt. Da de er vanskelige at lokalisere ved de gængse rekognosceringsmetoder, må vi dag være klar over, at bebyggelser, der er vigtige for at udfylde et af de væsentligste huller i vort kendskab til jernalderens bebyggelser, ødelægges i alvorlig grad ved den stadig stigende mekanisering af landbruget, uden at vi kan erkende pladserne. Ved fremkomsten af nye lokaliteter fra denne del af jernalderen må det primære problem først og fremmest være at få et overblik over bebyggelsen og ved brede søgegrøfter at få klarlagt, om de nye lokaliteter svarer til de hidtil udgravede lokaliteter. Er dette tilfældet, er der ikke grund til at foretage større kostbare fladeafdæk-

ninger, men at grave selektivt for at dokumentere ligheden. Men på de lokaliteter, hvor de afviger fra de kendte pladser, skal der sættes ind, hvis de er egnede på grund af bevaringsgraden.

De samme bemærkninger, som ovenfor er nævnt for bebyggelserne fra yngre romertid og germansk jernalder, gælder også for vikingetidsbebyggelserne. De er svære at lokalisere, for ofte er det kun ildskørnede granitsten på markoverfladerne, der røber deres tilstedeværelse. Det er indikatorer, der ikke tidligere har været anvendt for at lave prøvegravninger. Især i de ældre vikingetidsbebyggelser findes der oftest bevarede grubehuse, hvorimod de stolpebyggede huse kan være vanskeligere at udskille. Fra de udgravede vikingetidsbopladser fremgår det i dag, at grubehuse især findes i grupper i landsbyernes centrale dele. Det er her igen vigtigere i en prioriterings-situation at få et overblik over landsbyens udbredelse, altså afgrænsningen af de stolpebyggede huse, frem for omhyggeligt at udgrave alle de centralt placerede grubehuse. Også i bebyggelserne fra vikingetiden er der store forskelle. Der findes større og mindre enkeltliggende gårde og bebyggelser bestående af flere tætliggende små gårde, som Stig Jensen viser i sit eksempel fra Vilslev og Hviding ved Ribe.

I forbindelse med undersøgelser af jernalderens bebyggelser er det vigtigt at være opmærksom på mulighederne i andre anlægsformer, der hører til bebyggelsesbilledet som f.eks. den ældre jernalders køkkenmøddinger og deres relation til indlandets gårde og landsbyer, et emne, der næsten ikke har været genstand for undersøgelser inden for de senere år. Men også nye anlægsformer må vi være åbne for, f.eks. kystnære handelspladser som den sydøstfynske Lundeborg-lokalitet. Der vil givetvis dukke flere af disse pladser op i fremtiden, da man nu er blevet opmærksom på dem.

Man må betragte enhver forhistorisk lokalitet som en del af en ressource, der ikke kan forny sig selv. Hver gang et fortidsminde ødelægges ved jordarbejde, går der en smule information tabt. Fortidsminderne undersøges i dag i den rækkefølge, der bestemmes af den moderne byudvikling, og de undersøges i den udstrækning, de berøres af det aktuelle anlægsarbejde. Ved tilrettelæggelsen af undersøgelser af bebyggelser igennem jernalder og vikingetid er det væsentligt, at det er objektets videnskabelige perspektiver, der er bestemmende for undersøgelserne og ikke spørgsmålet om arkæologisk at rydde et tilfældigt areal. Ved udgravning er det vigtigt først og fremmest at få et overblik over et givet anlægs form, struktur og muligheder. Det kan derfor være formålstjenligt at afdække større arealer af bebyggelserne, men det behøver ikke nødvendigvis at betyde, at der også skal foretages en totaludgravning af alle de fundne anlæg. Også her kan der prioriteres. En teknisk fint udført udgravning kan meget let være uden ret megen værdi, hvis udgraveren ikke på forhånd har gjort sig klart, hvad den faglige problemstilling er, og der opstår så et misforhold mellem de beløb, der investeres i udgravninger, og de resultater der bliver fremlagt på tryk.

Der hører lokalkendskab til at kunne foretage en saglig vurdering af undersøgelsesmulighederne i de fremkomne og kendte lokaliteter. Det arkæologiske lokalmuseum bør være stedet, hvor der er samlet den grundigste viden om lokalområdets bebyggelser, og denne viden er det bedste grundlag til at vurdere og prioritere kommende undersøgelser på. ET forslag er derfor, at man lokalt, f.eks. inden for et amt, udarbejder periodiske fundoversigter ud fra den datamængde, der i øjeblikket findes, så man får et udgangspunkt for regionale undersøgelsesprioriteringer, således at man bl.a. ad denne vej kan give museumslovens såkaldte nødudgravninger et forskningsmæssigt perspektiv. Væsentlig ny viden om variationen af jernalderens bebyggelser kan i fremtiden opnås ved en kombination af to undersøgelsesformer: Udarbejdelse af periodiske oversigter over det kendte materiale inden for regionale landområder samt undersøgelse af særlig informative bebyggelser.

*Hvordan får
det med perio-
diske oversigter
?*

Det er ønskeligt, at der i fremtiden, både af nødudgravningsmidlerne og af museernes egne midler i stigende grad kan afsættes midler til at bearbejde og publicere de vigtigste anlæg. Kun ad denne vej kan der skabes et bedre prioriteringsgrundlag.

Litteratur

Steen Hvass: Aktuelle problemer omkring jernalderbopladsler. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1984, s. 18-23.

Torsten Madsen: Prioritering i arkæologien - et diskussionsoplæg. Arkæologiske Udgravninger i Danmark 1987.

Henrik Thrane: Arkæologisk strategi og taktik på Fyn 1972-85. Diakrone bebyggelsesundersøgelser. Beretning fra et symposium på Hollufgård, afholdt den 8.-9. oktober 1985. Skrifter fra Historisk Institut. Odense Universitet nr. 34, 1987, s. 86-105

Jernalderens grave set fra Sejlflod

Af Jens Nielsen

jordfæstegrave

Jordfæstegrave er en af jernalderens vigtigste kilder. Det er en anlægstype, som tidligt i arkæologiens historie tiltrak opmærksomheden, såvel fra amatører som professionelle.

Det skyldes bl.a., at der er tale om relativt let erkendelige anlæg, at det er små, klart afgrænsede og selvstændige anlæg samt, at der meget hurtigt kommer "resultater" i form af lig-/skeletspor og oldsager - herimellem eventuelt pragtstykker.

Opmærksomheden har måske i for høj grad været koncentreret om den enkelte grav. Nok er en grav et selvstændigt anlæg, men det er også en del af en helhed, f.eks. en landsbys grave.

Gravenes placering i terrænet, opbygning og indhold af oldsager er som sådan underlagt regler i det pågældende samfund. Hvis det kan lade sig gøre at trænge ind bag disse retningslinier og anlægge en helhedsbetragtning, er det muligt at få et indblik i samfundsstrukturen, en viden som andre kilder kun dårligt eller slet ikke kan give, og som er grundlæggende for kendskabet til jernalderens samfundsforhold.

Forudsætningen for at kunne betragte grave som en del af en helhed er selvfølgelig, at gravene er placeret rimelig tæt sammen i terrænet. I praksis synes der at være tre muligheder:

1. Alene.
2. Smågrupper. Det er mindre enheder, f.eks. den enkelte familie, der styrer placeringen.
3. Store gravpladser. Er fælles for en landsby.

Jeg skal, ud fra Sejlflod-undersøgelsen, give eksempler på perspektiverne i undersøgelsen af en stor gravplads og hvilke problemer det indebærer.

Sejlflod

Udgravningerne ved Sejlflod, som fandt sted i 1979-85, omfattede 110.000 m². Der blev påvist en snes spredtliggende brand- og jordfæstegrave fra ældre romertid og godt 300 jordfæstegrave fra 4.-5. århundrede.

Ældre romertids gravene ligger enkeltvis eller i små grupper med højst 4-5 grave. På grund af den store spredning er det

ikke muligt at sige, om alle landsbyens grave er påvist. En samlet analyse vanskeliggøres desuden af, at nogle af dem er brandgrave, og at genanvendelse har fundet sted.

Gravene fra 4.-5. århundrede ligger tæt sammen i to store klynger. Det er landsbyens fælles gravplads, og som sådan blev de anlagt efter fælles regler. Det kommer til udtryk på en række områder, som f.eks.: Ved anlæggelsen af en ny grav blev eksisterende grave respekteret. Alle grave er, med mindre afvigelser, orienteret øst-vest. Kisten er af egeplanker, hvis overflade er svedet, inden kisten kom i graven. Den døde blev altid lagt med hovedet i vestenden.

Også inden for de medgivne oldsager er der et fælles præg, der er f.eks. lerkar i praktisk talt alle grave, og det er ganske bestemte typer.

De fælles regler for en gravlæggelse medførte imidlertid også, at forskelle i samfundet afspejler sig i gravene. Den gravlagtes køn markeres, dels ved ligets placering, dels ved valget af oldsager. Der er også aldersbestemte forskelle. Barnegrave er mindre end de voksnes, og det er forskellige typer og mængder af oldsager, der kommer i graven. Den dødes sociale position kan ses ud fra mængden og arten af oldsager. Ovennævnte forhold ændres mod slutningen af gravpladsens brugstid, hvor der i højere grad blev lagt vægt på at markere den dødes sociale status end køn og alder.

En grundlæggende forudsætning for at man kan udlede de informationer, der ligger gemt i en gravplads, er, at pladsen kan splittes op i korte tidshorisonter.

Lerkarrene spiller i den forbindelse en afgørende rolle, fordi de findes i næsten alle grave, de er fremstillet lokalt, og det er de samme typer, der anvendes. Med dem som udgangspunkt kan Sejlflod-gravpladsen opdeles i afsnit af ca. en generations længde.

Herefter kan der foretages en nærmere analyse af pladsen. Den viser bl.a., at der er en tendens til grupperinger, dels efter køn, dels efter social status. I gravpladsens periferi findes grave, som er meget fattigt udstyrede, og som ikke indeholder kønsspecifikke genstande. De repræsenterer sandsynligvis en befolkningsgruppe med en meget lav social status, som ikke havde de samme rettigheder, f.eks. til jord, som andre indbyggere i landsbyen. Muligvis er det medlemmer af denne gruppe, vi er stødt på på bopladsen. Her er fundet en række gravlagte spædbørn. Grunden til, at de er gravlagt uden for den fælles gravplads kan være forældrenes lave status og/eller, at de endnu ikke havde en alder, som berettigede til optagelse i fællesskabet.

Gennemførelsen af store undersøgelser har nogle konsekvenser, hvis vægt er afhængig af antallet af grave, bevaringsforhold og det berørte museums kapacitet. De må nøje vurderes af de implicerede parter.

Da Sejlflod-undersøgelsen på grund af en række tilfældigheder blev indledt, rettede opmærksomheden sig primært mod et par nedgravede huse. Men da det viste sig, at nogle pletter på luftbilleder af området var jordfæstegrave, ændredes karakteren af undersøgelsen radikalt. Takket være luftbillederne kunne vi straks se, at der var over 300 grave. Der var derfor tale om et meget omfattende projekt, som måtte strækkes over flere år. Der blev taget kontakt til firmaet, som foretog grusindvindingen. Heldigvis kunne en tidsplan for undersøgelsen aftales uden problemer. Dernæst var det naturligvis sikringen af det økonomiske grundlag, som trængte sig på. Selve udgravningen faldt ind under naturfredningslovens § 49, men selv om der blev bevilget meget store midler - således i en 3-årig periode ca. 40% af rådighedsbeløbet - var det langt fra nok til at dække behovet. Over halvdelen af udgifterne, b.a. hovedparten af driftsudgifterne, blev dækket ved bevilninger med beskæftigelsesfremmende sigte. Det er meget svært at se, hvordan udgravningen kunne være gennemført uden disse midler.

Konserveringen var et meget stort problem. Der blev budgetteret med en fuldtids- og en halvtids konservator i en 4-årig periode og samlede udgifter på omkring 3.000 kr. pr. grav (excl. keramikken). Det var ressourcer, som lå langt ud over, hvad museet rådede over. Selvom det ikke var praksis, bevilgede fredningsstyrelsen de nødvendige midler til konserveringen.

Feltarbejdet stod på i 6-8 måneder om året. Den resterende tid blev brugt til konservering af keramikken, bearbejdning og andre opgaver. Det medførte et stort pres på museet. Det var nødvendigt at leje lokaler ude i byen til konserveringen, og den daglige arbejdsgang blev præget af, at der pludselig skete en forøgelse af personalet med 40-50%, til tider mere. Som eksempel kan nævnes en øget arbejdsbyrde for kontorpersonalet, især i forbindelse med lønadministration.

Bearbejdningen af fundet er meget arbejdskrævende. Der er f.eks. godt 1.000 tegninger af gravene, som skal rentegnes inden arkivering, og mange tusinde oldsager, som skal fotodokumenteres. Tegne- og fotoarbejdet i forbindelse med bearbejdning er så omfattende, at museets faste personale ikke kan overkomme det. En del af arbejdet er varetaget af arbejdsledige, mens andet udføres af specielt ansatte.

Allerede tidligt i udgravningsforløbet blev publiceringen af fundet planlagt. Det har været særdeles vanskeligt at skaffe kontinuitet i det økonomiske grundlag. Desuden har fundets størrelse givet problemer. Som eksempel kan nævnes tegningen af oldsager. Det var ikke muligt at finde en oldsagstegner, som kunne frigøres i 2-3 år. Problemet blev løst ved at oplære en af de arbejdsledige, som havde evner i den retning.

Den samlede fundmængde fra Sejlflod betød en forøgelse af museets forhistoriske samling med ca. 20%. Ikke mindst gravenes ca. 600 lerkar fylder meget. Det var nødvendigt at omorganisere hele magasinet for at skaffe plads til fundet.

Overvejelser ved fund af store gravpladser

Erfaringerne fra Sejlflod viser, at det er nødvendigt med en meget grundig forhåndsundersøgelse, inden der tages stilling til, hvad der skal ske med fundet. Disse overvejelser kan opdeles i tre hovedpunkter:

1. Der må skaffes et indtryk af informationsniveauet. Pladsen skal afgrænses, hvilket som regel må ske ved søgegrøfter; det er tilsyneladende kun under specielle forhold muligt at se grave på luftbilleder. Et passende antal grave udgraves, bl.a. med vægt på at konstatere om der findes daterende oldsager. Resultaterne må indgå i en vurdering af, hvilke problemstillinger, der kan belyses. Det kan bl.a. ske i samarbejde med de arkæologiske institutter.
2. En undersøgelse af konserveringsbehovet, de økonomiske og personalemæssige konsekvenser og mulighederne for at få arbejdet udført.
3. Vurdering af mulighederne for bearbejdning og publicering. Det er, hvad erfaringerne også viser, meget vanskeligt at forestille sig andre end udgraveren varetage dette arbejde! Det er et nøglepunkt, bl.a. fordi det er meget svært forlods at sikre det økonomiske grundlag for denne del. Der er arbejdsopgaver, som det kan være svært at skaffe kvalificeret arbejdskraft til. Det gælder ikke mindst analyserne. I forbindelse med Sejlflod-undersøgelsen er der f.eks. udtaget flere hundrede tekstilprøver og 6-700 vedprøver. Heldigvis kunne tekstilprøverne indgå i et igangværende forskningsprojekt, mens der er problemer med vedprøverne. Det er efter min mening væsentligt at lægge stor vægt på dette punkt.

Efter disse vurderinger er der fire muligheder:

1. Fredning. Det er i den forbindelse væsentligt at vurdere, om de fysiske forhold ændres i et sådant omfang, at bevaringsforholdene forringes afgørende.
2. Totaludgravning.
3. Delvis undersøgelse. Der kan i den forbindelse blive tale om at redde den direkte truede del. Det er en forudsætning, at de fysiske forhold for den tilbageværende del ikke ændres. Alligevel kan en udgravning være af tvivlsom værdi. De indvundne informationer vil, bl.a. på grund af regionale

forskelle, være behæftet med stor usikkerhed, fordi man kun har en del af helheden. Så det er et spørgsmål, om de økonomiske udgifter står i et rimeligt forhold hertil. Derimod mener jeg, at udgravning af udvalgte grave, f.eks. hver fjerde, er uden værdi og vil være spild af penge.

4. Frigivelse. Ødelæggelse af grave indebærer problemer af en helt anden dimension end hustomter, bla. i museums politisk henseende.

For at øge udbyttet af fremtidige arkæologiske undersøgelser er det nødvendigt, at der bliver mulighed for at gennemføre flere totaludgravninger, ikke bare med hensyn til hele anlægs-komplekser, men også den efterfølgende bearbejdning og publicering.

Den bedste løsning ville selvfølgelig være en forøgelse af bevillingerne, så der blev et mere rimeligt forhold mellem antallet af truede anlæg og de økonomiske ressourcer. Hvis det ikke kan lade sig gøre, må antallet af undersøgelser reduceres. Det indebærer, især for gravenes vedkommende, museums-politiske problemer, men det kan blive nødvendigt.

For at være rimeligt rustet til at løse kommende store opgaver, mener jeg, at der må skaffes midler til en pulje/fond, som i påkommende tilfælde kan sikre den grundlæggende økonomi. Dansk arkæologi kan ikke være tjent med, at en enkelt sag beslaglægger så stor en del af §26-midlerne, som det var tilfældet ved Sejlflod.

Jernalderens grave - set fra Langeland

Af Jørgen Skaarup

Forskningshistorie

Langeland afviger på det arkæologiske område en del fra det øvrige Danmark. Ikke så meget på grund af mængden af fund og disses sammensætning som på grund af den kendsgerning, at øen i kraft af Jens Winther og hans efterfølgere siden 1880 stort set har været i stand til selv at klare alle arkæologiske arbejdsopgaver.

Dette gælder også med hensyn til jernalderens gravpladser, hvor Winther dog omkring århundredskiftet havde et udmærket samarbejde med Sarauw fra Nationalmuseet om udgravningen af den store sydlangelandske brandgravplads på Harnebjerg. Winthers næsten 70 år lange virke som feltarkæolog har blandt meget andet resulteret i et betragteligt antal jernaldergrave fordelt over det meste af øen. Hovedparten af gravene er fra ældre jernalder, men også vikingetiden blev efterhånden smukt repræsenteret. Fundene opbevarede og udstillede i Langelands Museum, hvilket ved et par lejligheder gav anledning til voldsomme stridigheder mellem Winther og Sophus Müller, når denne med "rigoristisk Hævdelse af Danefæ-Bestemmelsen" forsøgte at gøre indhug i Winthers udgravningsfund. Winthers faste holdning på dette punkt er baggrunden for at Langelands Museum i dag rummer næsten alle udgravede fund fra øen.

Winthers assistent og efterfølger Hakon Berg kom inden for jernalderen især til at beskæftige sig med brandgravpladser fra ældre jernalder, og flere af disse blev nu i modsætning til tidligere totalt udgravede. Dette fornuftige princip er søgt videreført ved mine egne gravninger og gennemført både på små brandgravpladser fra ældre jernalder og på en række større jordfæstegravpladser fra ældre jernalder og vikingetid.

En meget stor del af de langelandske jernaldergrave er publiceret. Ældre jernalders grave således ved E. Albrechtsen, Winther, Liversage og Dobrzanska og vikingetidsgravfundene ved Johs. Brøndsted og mig selv.

Gravenes fordeling på perioder

Gravfundene fra ældre jernalder fordeler sig jævnt over hele Langeland. Fra førromersk jernalder kendes 20 gravpladser alle med brandgrave. En del af disse er ligesom i sen bronzealder dækket af lave stenomsatte høje, resten er fladmarksgrave. Brandgravene fortsætter ned i romersk jernalder, men nu ofte suppleret af jordfæstegrave. I alt kendes 27 gravpladser fra dette 900 lange tidsrum. Hertil kommer et par stykker på Ærø, hvor Langelands Museum har arbejdet siden 1970

Germansk jernalder er repræsenteret på 4 langelandske gravpladser, hvoraf de 3 rummer jordfæstegrave, mens den fjerde, ligesom et fund fra Lundby på Tåsinge, har indeholdt urnebegravelser. 21 vikingetidsgravpladser - alle med jordfæstegrave - er foreløbig blevet lokaliseret på Langeland og helt eller delvist undersøgt. Kun på én af pladserne, der iøvrigt viser jævn spredning over hele øen, har gravene været dækket af lave, stenomsatte høje. Det samme er tilfældet med Ærøs hidtil eneste sikre vikingetidsgrav.

Gravpladsernes placering

De langelandske jernaldergravpladser er typisk placeret enten på toppen af øens mange, nu opdyrkede hatbakker eller på de små områder med smeltevandssand, der lejlighedsvis optræder mellem bankerne. På Ærøs synes højtliggende, sandede plateauer at have været foretrukket i ældre jernalder. Placeringerne er formentlig dikteret af praktiske hensyn, der ofte har henvist gravpladserne til den vanskelig opdyrkelige og/eller karrige jordbund, der tilmed var langt nemmere at grave i end det stive moræneler.

Grave/bopladser

Bopladsspor i form af gruber, stolpehuller m.v. er hyppigt påvist i nærheden af eller i direkte tilknytning til gravpladserne. Ingen af disse bopladser har dog endnu været genstand for andet end foreløbige undersøgelser. Her ligger en oplagt forskningsopgave, hvor det vil være vigtigt at vælge lokaliteter, der ikke er altfor ødelagte af den intensive dyrkning af øens landsbrugsområder.

Mangelen på udgravede huse og landsbyer har gjort det nærliggende at benytte de totaltudgravede gravpladser til forsøg på at klarlægge strukturer i de samfund, der har benyttet pladserne. Særlig i vikingetid har metoden vist sig anvendelig og har tydeligt understreget samfundets stærke klassesdelthed.

Forskningsstrategi

Enhver påtænkt undersøgelse kræver en række overvejelser af udgraveren. Disse overvejelser bør tage stilling til følgende punkter:

1. Pladsens videnskabelige værdi, regionalt, nationalt etc. Hvilke problemstillinger kan en undersøgelse løse?
2. Pladsens bevaringstilstand. Er den truet af ødelæggelse? Kan den evt. fredes? Er bestemmelsesgrundlaget tilstrækkeligt?
3. Er museets mandskabsressourcer tilstrækkelige til at gennemføre en undersøgelse?
4. Hvordan skal undersøgelsen finansieres?

5. Hvordan er museets muligheder for at skaffe arbejdskraft til fundbearbejdning og publicering?

Undersøgelsesmetoder

En undersøgelse vil typisk blive indledt med maskinel udstikning af søgegrøfter med henblik på at fastslå gravpladsens udstrækning og få et rimeligt skøn over gravenes antal, bevaringstilstand og indbyrdes datering. Bekræftede forventningerne til gravpladsen vil en totaludgravning af denne blive tilstræbt. Efter maskinel afrømning af overjorden frilægges gravene ved en kombination af flade- og snitgravning. Der fotograferes og tegnes, hvorefter skeletter/brændte ben og gravgaver tages op - hyppigt ved underskæring, således at endelig afrensning og detailfotografering, f.eks. af kranier og gravgods, kan ske efter forsigtig transport til museets konserveringsafdeling/fotoatelier.

Såvel i udgravningsfasen som i den videre bearbejdningssituation er det vigtigt, at udgraveren har etableret kontakt til relevante specialister, f.eks. antropologer, tandlæger, zoologer, tekstilforskere, vedanatomer. Udgravningsbudgettet bør ideelt rumme mulighed for (kortere) assistance af sådanne specialister.

Bearbejdning/opbevaring af skeletmateriale

Af hensyn til det optimale videnskabelige udbytte af dette har Langelands Museum i adskillige år haft faste deponeringsaftaler med henholdsvis Zoologisk Museum, København, og Antropologisk Laboratorium, København. På grund af Langelands kalkholdige jordbund hører øens museum til blandt Antropologisk Laboratoriums største leverandører af menneskeknogler. Medarbejdere fra Laboratoriet har ved flere lejligheder deltaget i museets gravpladsundersøgelser og leveret bidrag til museets publikationer. Det sidste gælder også for Zoologisk Museums medarbejdere.

Amatørarkæologer

Samarbejdet med amatørarkæologer er vigtigt for alle kulturhistoriske museer. Et net af faste, interesserede kontaktpersoner inden for hele museets ansvarsområde giver den bedste dækning af dette, også med hensyn til indberetninger om nyoppløjede gravfund. Gennem deltagelse i gravelejre og kurser kan mange amatører uddannes til særdeles værdifuld arbejdskraft. Deres frivillige og ulønnede indsats kan for mange museer fremover meget vel blive et af de vigtigste hjælpemidler mod stadig mere skræbete forskningsrådsmidler og utilstrækkelige § 26-bevillinger.

Jernudvindingspladser

Af Olfert Voss

Først en tak til de mange museer, der har givet mig meddelelse om fund af jernudvindingsanlæg og slagger - jeg håber der kommer endnu flere.

Vi har nu kendskab til fem forskellige typer af jernudvindingsanlæg inden for det danske område. I ingen tilfælde véd vi endnu tilstrækkeligt om ovnenes konstruktion til at kunne lave den sikre rekonstruktionstegning.

Den ældste ovntype er fra Maglegård på Bornholm. Rester af 4-5 slaggegruber, 60-85 cm i diameter, hvoraf kun de nederste 25 cm var bevaret i det bedste tilfælde.

C-14 dateret på forkullede grene nederst i gruben til 170 f.Kr. (K 4911). Denne ovntype er endnu så ukendt, at der ikke er grundlag for en rekonstruktionstegning.

Det bør prioriteres højt at få undersøgt flere anlæg af denne type. Espe-typen kendes fra to fund, og er foreløbig dateret til perioden 100 f.Kr.-100 e.Kr. Begge fund er fra Vestsjælland, men den kendes også fra Fyn. Et karakteristisk træk er den løse rektangulære forplade med lufthullet. Ovnen er anbragt i siden af en større grube og bunden ligger 40-50 cm under jordoverfladen. Typen kendes iøvrigt fra Østtyskland og Tjekkoslovakiet fra tiden o. Kr.

Skovmark-ovnen er større end Espe, men også som denne nedgravet med tilhørende arbejdsgrube. Den kendes fra fire lokaliteter i Jylland, hvoraf kun ovnene fra Skovmark er C-14 daterede til slutningen af 1. årh. e.Kr. De øvrige eksemplarer fra Vorbasse, Hedegård og Vinding er sandsynligvis også fra ældre romersk jernalder. Denne type er kun lidt nedgravet, og det har indtil nu kun været de nederste 10-20 cm, der var bevaret af ovnene. Typen er derfor meget truet og tillige sjælden, og bør derfor undersøges meget omhyggeligt.

Drengsted-typen er ovnen med slaggegrube, som kendes fra mere end 40 pladser, men kun fra Jylland syd for Limfjorden. C-14 dateringerne viser, at typen har været anvendt fra o. 100 til o. 650 e.Kr. med hovedvægt i 5. årh.

I modsætning til alle de andre typer har denne ovn kun kunnet bruges en gang, og derfor giver antallet af slaggegruber et mål for produktionens størrelse. Slaggeblokkene er sjældne på pladserne, og deres forekomst i kirkediger og som fyld i en vikingegrav kunne tyde på, at de allerede i vikingetid og middelalder er blevet gravet op og anvendt som erstatning for kampesten.

Slaggegruben er dog stadig tilbage med sit indhold af mindre slaggestykker, trækul, forkullet halm og undertiden mindre mængder af ristet myremalm. For denne type er det væsentligt at få stedfæstet så mange pladser som muligt, at få foretaget 1-uges prøvegravninger for at få en sikker identifikation af typen samt ikke mindst at få materialet til C 14-datering. Det bør tilstræbes at få afdækket nogle af disse pladser fuldstændigt efter forudgående opmåling med protonmagnetometer, der vil kunne anvendes til en grov kortlægning af de pladser, som ikke udgraves.

Den viste rekonstruktionstegning er nogenlunde sikker, men må hele tiden verificeres ved kommende gravninger, ligesom man må være forberedt på, at der optræder lokale variationer.

Jels-typen kan der ikke gives nogen rekonstruktion af, idet der ikke i nyere tid er foretaget nogen undersøgelse af anlæg, der er yngre end 700 e.Kr. I stedet er vist en ovn med slaggeafløb fra det romerske England. Slaggerne fra disse ovne består af dynger af slaggekager og slaggetappe, der bl.a. er fundet ved Jels i Sønderjylland.

Lignende slaggedynger er påvist af H.C. Frydendahl i de sydfynske skove og en enkelt af disse har han ved lerkarskår kunnet datere til 1300-tallet. Sporene af disse anlæg vil kun i meget sjældne tilfælde være bevaret på dyrket mark. Selv om muligheden for at finde bevarede anlæg er meget lille, er det vigtigt, at der her bliver gjort en undersøgelsesindsats for at få belyst denne ovntype, der måske har været i anvendelse fra o. 700 til o. 1500, hvor vi véd, at den hjemlige jernudvinding er ved at ophøre.

En øget undersøgelsesindsats af jernudvindingsanlæggene vil give en mere omfattende og sikker viden om den hjemlige jernproduktions rolle i jernalderens økonomi. Det vil således blive muligt at bestemme, hvornår produktionerne af jern begynder her i landet, og hvor den har fundet sted jernalderen igennem.

Med større viden om ovnenes konstruktion vil man kunne foretage realistiske vurderinger af produktionskapaciteten gennem perioden. Ovntyperne siger også noget om kulturforbindelserne, der på dette teknologiske felt tilsyneladende er knyttet til Tyskland, Polen og Tjekkoslaviet, medens den romersk ovntype måske først bliver taget i anvendelse sidst i jernalderen.

Ved totaludgravning af jernudvindingspladser skulle der blive mulighed for at finde andre anlæg, der hører sammen med jernproduktionen, såsom lagre af myremalm, trækulmiler samt smedjer af forskellig art til videre forarbejdning af jernet.

Om produktionen af jernet udføres som hjemmeindustri af de enkelte bønder eller landsbyer eller ved omrejsende eller fastboende specialister vil måske kunne belyses ud fra karak-

teren af den bebyggelse og de gravpladser, der findes i tilknytning til jernudvindingspladserne.

Vigtigt

Det er af stor betydning for det videre arbejde med jernudvindingsanlæggene, at der foretages en vejning af alle urørte slagge fra slaggegruber samt at der fra alle jernudvindingsanlæg indsamles slaggeprøver, (ca. 100 g), alt trækul og alt forkullet halm og evt. ristet myremalm, der ikke er blevet helt reduceret og afsmeltet for slagge.

For de anlæg, hvor vi har prøver af slagge og myremalm vil det efter kemisk analyse være muligt ud fra slaggens totale vægt at beregne udbyttets størrelse.

Trækul og forkullet halm har først og fremmest betydning for en C-14 datering, idet det så at sige aldrig er muligt at datere jernudvindingsanlæggene arkæologisk.

Den ristede myremalm ser ud som meget groft grus, men det er næsten sort og udmærker sig ved at være magnetisk, således at det kan opsamles med en kraftig magnet.

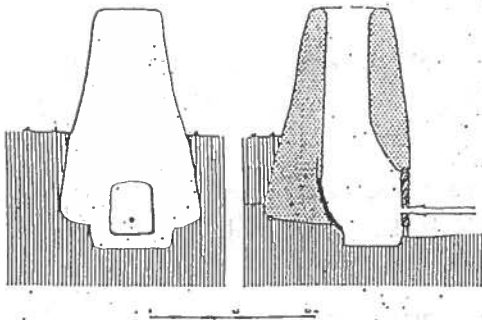
Det må være Det Arkæologiske Nævns ansvar at prøve at skaffe de penge, der mangler til at gennemføre ordentlige udgravninger af den del af det arkæologiske materiale, der er på vej til at forsvinde for bestandigt. Ansvar for at der ikke er flere penge til rådighed nu - det er DANs så længe man ikke på overbevisende måde har gjort offentligheden og politikerne opmærksom på, hvad det er der sker med det arkæologiske materiale lige nu.

Først når man på fyldestgørende måde har gjort rede for de tab landet lider derved og anvist, hvorledes situationen kunne forbedres, og man så får nej på dette grundlag - først da ligger ansvaret hos de bevilgende myndigheder.

Ansvaret ligger i hvert fald ikke hos de arkæologiske museer, fordi de gennem indsendelse af fundanmeldelser og udgravningsbudgetter netop lægger ansvaret over til Det Arkæologiske Nævn.

Jernudvindingsovne

Espe-typen 1. årh f. - 1. årh e.kr.f.

Skovmark-typen 1. årh e.kr.f.

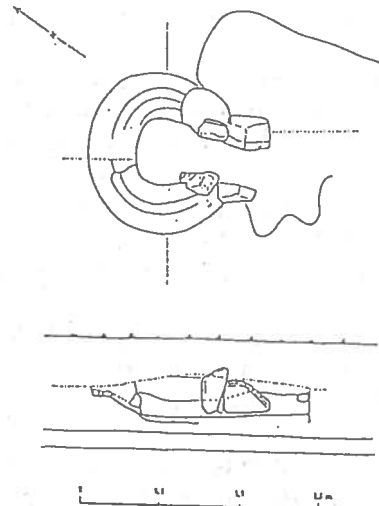
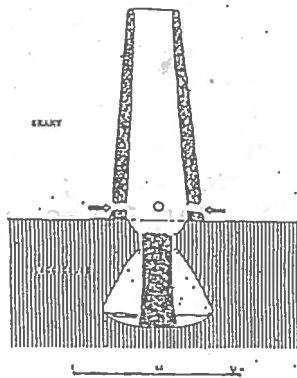
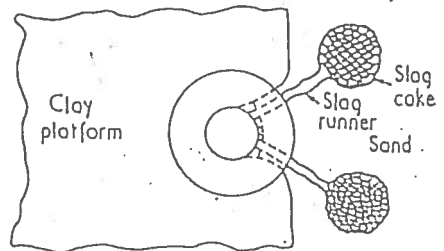
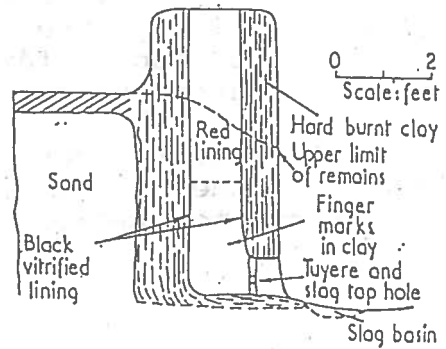

Fig. 1. Skovmarken, Jylland. Plan og mit af nedgrævet jernudvindingsovn med foran liggende arbejdsgrube. C-14 dateret til 75 ± 100 e.Kr.f. (D. V. del.

Drengsted-typen 100-650 e.kr.f

Jels-typen ? fra Ashwicken, Norfolk
700-1500 ??

Shaft furnace from Ashwicken, Norfolk.

Veje og broer

Af Mogens Schou Jørgensen

Det er sjældent, at vej- og broanlæg gøres til genstand for totalundersøgelser, alene i kraft af deres størrelse - det vil sige, at man før og under udgravningen må træffe en række afgørelser om, hvilken viden man vil indhente om objektet.

Fra kort efter 3000 f.Kr. optræder vejkonstruktioner af kørebanebredde i det arkæologiske materiale. Enklest er ris, grene og stammer lagt ud på overfladen, evt. fastholdt af lodret nedbankede pæle. Mere speciel er det hidtil ældste anlæg (Tibirke) muligvis bygget af fletværkssektioner. Planke- og svelleveje er først erkendt fra ældre bronzealder, men har antagelig været i brug fra de ældste veje. Fra førromersk jernalder kommer den stenbyggede vej ind i billedet, i udseende vekslende fra en uregelmæssig vejbane med større og mindre sten mellem hinanden til en regelmæssig vejbane, kantet af meterstore kantsten. Selve konstruktionens udseende har betydet mindre, da kørebanen som regel var dækket af sand og grus til beskyttelse af vejbane og køretøjer. Vejkonstruktionerne opførtes kun, hvor det p.gr.a. terrænet var påkrævet med en befæstet kørebane, hvilket vil sige over vådområder, og konstruktionernes udseende er primært praktisk betinget. Der kan være forskellige konstruktioner - også både sten- og træbyggede forløb - i den samme kørebane, og når en konstruktionsform én gang er dukket op, kan den stort set uændret genfindes op gennem tiden til idag. En særlig gruppe udgør de egentlige fribroer, der i forskellig udformning findes kort før og omkring år 1000 med den ca. 700 m lange bro i Ravning Enge som den mest imponerende.

De minimale krav og prøvegravningen

Art og udstrækning er væsentlig at få fastslået, for konstruktionen vil som regel være den samme uanset anlæggets funktion: enkeltliggende overgang eller del af et vejkompleks, lokal forbindelse fra en holm til fast land eller del af et større vejforløb, kørebane i en bebyggelse eller uden for denne, egentlig overgang eller adgangsvej til tørvegravning eller åbent vand. Endelig vil konstruktionerne genfindes i andre anlæg som offerpladser, møller, bolværk etc.

Brugstid er et vidt begreb i denne sammenhæng. En vejbane kan være i brug så kortvarigt, at der ikke kan adskilles en bygge- og slutfase eller kan være benyttet gennem mere end 1000 år. Vejbaner kan også udbygges i flere omgange til egentlige vej-dæmninger med mere end 1800 år mellem ældste og yngste fase, men selvom mange perioder er repræsenteret i et vejkompleks eller en vej-dæmning er kontinuiteten ikke givet.

Det er en fordel ved anlæggenes størrelse, at man i den indledende fase groft sagt kan gå hårdhændet til værks. En profilgrøft tværs gennem anlægget og godt ud til siden har vist at kunne give tilstrækkelige antydninger af konstruktioner, bevarings-tilstand samt give mulighed for hjemtagning af materiale til naturvidenskabelig datering - sandsynligheden for funddatering ved én profilgrøft er selvsagt minimal.

Så vidt muligt bør videre udgravning indstilles til en datering foreligger. Dendrokronologiske dateringer kan gennemføres på et par dage, en C 14-datering i løbet af fire uger. Ventetiden vil med fordel kunne udnyttes til fastlæggelse anlæggets udstrækning og nærmere karakter. Et stålspyd og et bor er egnede hjælpemidler, en metaldetektor er udmærket til fastlæggelse af stenbyggede konstruktioner - helt bortset fra at den vil oplyse om evt. metalfund. Andre geofysiske sporingmetoder kan anvendes til helt træbyggede anlæg.

En prøvegravning efter disse principper er ikke bekostelig og vil kunne give tilstrækkelige oplysninger til at anlægget kan indgå i en større sammenhæng - også selvom der ikke foretages yderligere udgravning. Desuden vil der være sikrere grundlag for bedømmelse af ny viden, der kan tilvejebringes ved yderligere udgravning.

Udvalgte problemstillinger

Som overgangssteder er vejanlæg et udtryk for samfærdselsmønstret og indgår naturligt i en bebyggelseshistorisk undersøgelse. De ofte store mængder organisk materiale, der er bevaret, er desuden et væsentligt supplement til den viden, der kan hentes fra fastlandsundersøgelser. Træ anvendt til fundament og materialet i gren- og risveje er som regel det nemmest tilgængelige, d.v.s. stedets bevoksning suppleret med affaldstræ fra bebyggelsens aktiviteter. Botaniske og geologiske forhold giver informationer om landskabets udvikling og menneskets forhold hertil. Der kan også vælges undersøgelser rettet mod træteknologi, dels i selve anlægget, dels i affaldstræet. Vogndele, slæder, bygningstømmer og talrige redskaber er eksempler på fund fra vejbaners fundament. Fletværkssektioner kan være et udtryk for stævningsskov og ved fund af sådanne vil det være naturligt at fortsætte undersøgelser rettet mod ny viden om denne brugsform.

Undersøgelser med omfattende naturvidenskabelige analyser er bekostelige i efterbehandlingen. Totale undersøgelser er gennemført i England, Holland og Vesttyskland, omsat til danske forhold vil en udgravning rettet mod vegetationshistorie og landskabsudvikling, afgrænsning af byggefaser samt analyse af redskabsbrug i efterbehandlingen kunne beløbe sig til omkring 25 gange udgifterne til den egentlige udgravning. Sådanne undersøgelser bør naturligvis kun iværksættes, når de kan belyse væsentlige arkæologiske og geologiske problemer.

Mens overgangsstedet primært oplyser om lokal og regional bebyggelsesudvikling er der tidsmæssige koncentrationer der kan belyse en overordnet samfærdselsstruktur. Det er de ændringer i 2.-3. årh., der viser sig i så stor en del af det arkæologiske materiale, det er det byggeri i 700-tallets midte, der bl.a. afspejler sig i opførelsen af det ældste Danevirke og af Kanhavekanalen og det er byggeriet af Trelleborg-anlægene og en serie broer i og omkring slutningen af 900-tallet. Vejkomplekser og særlige vejanlæg fra denne tid bør prioriteres højt, da deres geografiske udbredelse og brugstid kan være med til at kaste lys over ændringerne.

I forbindelse med engelske totalundersøgelser af træbyggede grenveje er der udarbejdet lokale, relative dendrokronologiske serier. Ud over at vejbanens bygning og udvidelser fastlægges supplerer disse analyser ændringer i den tilhørende bebyggelse, der men mindre sikkert kan påvises på fast land.

Egetræ i vejanlæg vil kunne supplere eksisterende grundkurver. De nuværende serier vil antagelig i nærmeste fremtid kunne føres tilbage til omkring 200 f.Kr. Hvis vejanlæg med egetømmer i konstruktion eller fundament tidsmæssigt ligger i perioder, hvor de kan supplere eller sammenkøre kurver bør udgravninger med henblik på tømmerhjemtagning prioriteres højt, også selvom det måske er mindre væsentligt at få et nøjagtigt årstal på det pågældende anlæg. Iflg. dendro-laboratorierne har alt tømmer fra og før vikingetid interesse til opbygning af regionale kurver. De aktuelle grundkurver og særlige problemer vil fra og med 1988 hvert år være at finde i "Arkæologiske udgravninger i Danmark".

Hulveje, vejspor og vejspærringer

Ihærdige eftersøgninger kan resultere i kortlægning af talrige hulveje og vejspor, men kun i enkelte tilfælde kan de sættes i forbindelse med daterede overgangssteder og endnu sjældnere er det lykkedes at datere løsrevne vejspor og hulveje. I fortidsmindemæssig henseende er sådanne hulveje og vejspor ikke "anlæg", men der er en gammel tradition for at arealfrede særligt imponerende partier - og i prioriteringsmæssig henseende bør man lade det være ved det. En undersøgelse, hvor vejene kortlægges og man evt. afsøger dem med metaldetektor for daterende fund må anses for grundigt og tilstrækkeligt, mens egentlig udgravning er spild af ressourcer og fortidsminde. I forbindelse med udenlandske nyinventeringer har man lejlighedsvis foretaget udgravninger for at afklare dokumentationsniveauet, erfaringerne herfra siger også: ingen udgravning.

En vigtig anlægsgruppe i samfærdselsmønsteret er vejspærringer (folkevolde, langvolde), der forankret i landskabelige barrierer afspærrer alt fremkommeligt terræn. Der er fredet en snes sådanne anlæg, traditionelt henført til forhistorisk tid eller middelalder. Fra 1600-tallets præsteindberetninger, topografiske værker, rejsebeskrivelser, folketradition o.s.v. kan dette antal suppleres væsentligt og der er oplysninger om

nær 100 på Fyn, Sjælland, Lolland, Falster og først og fremmest Jylland, og selv om nogle uden videre vil kunne afskrives som skeldiger, vejspor, folde etc. synes denne anlægsform ret udbredt. Problemer og muligheder omkring folkevoldene er talrige, i denne sammenhæng vil jeg blot foreslå, at man i forbindelse med kommende anlægsarbejder er opmærksom på litterære oplysninger og ikke blot på de kendte, delvis fredede anlæg. Naturgasledninger og vejbyggeri har i de seneste 10 år gennemskåret mere end 20 af de "ukendte" anlæg - sådanne arbejder bør udnyttes til ny viden om denne lidet oplyste gruppe. Vejle Museums udgravning i forbindelse med naturgasledningen gennem Trældiget viste muligheder i disse minimale undersøgelser og der er håb om informationer om Dandiget ved Randers Kulturhistoriske Museums kommende undersøgelse foranlediget af vejudvidelse.

Nogle igangværende forsøg med henblik på bedre dateringsvilkår af langvolde virker ganske lovende - men det er værd at bemærke, at i England, hvor der er lang tradition for dyke-forskning, har de stort anlagte udgravninger som regel kun givet grove termini post et ante quem dateringer, mens godbidderne i dateringsmæssig henseende er kommet ved ihærdig overvågen, når anlægsarbejder passerede et formodet voldforløb.

Nødudgravninger og varig beskyttelse

I museumslovens § 26 er der hjemmel til undersøgelse af ukendte fund, der fremkommer og iflg. naturfredningslovens § 48 er der mulighed for en varig beskyttelse, når det kun er en mindre del af anlægget, der undersøges.

§ 26 præciserer at objektet for en nødudgravning er fremkommet ved jordarbejde og ikke ved naturændringer, ligesom der er taget højde for sidstnævnte form for fremkomst af anlæg i DANs forslag til lovens revision.

Der er derimod grund til bekymring omkring den såkaldte beskyttelse efter § 48. Det er så ligetil at sætte sin lid til at anlægget fremover er beskyttet, og at der senere kan hentes de samme informationer som idag, men det er en falsk tryghed, for i langt de fleste tilfælde vil der hurtigt foregå ret omfattende forandringer. Hastigheden af nedbrydningen varierer naturligvis fra sted til sted, og da der blandt geologer og botanikere kan være uenighed herom, bør man ved planlægning af udgravningen gøre sig klart, om man vil udnytte de informationer, der vil gå til ved udtørring af anlægget - og så udnytte dem nu. Generelt vil en afklaring af hvor varig en "varig beskyttelse" er, være særdeles ønskværdig for at kunne prioritere på et sikrere grundlag.

Udsendt af
Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K.
Tlf. 33 13 44 11